॥ श्रीवरदराजाचार्यविरचिता ॥

लघुसिद्धान्तकौमुदी

तस्येदम्

हलन्तपुल्लिँङ्गप्रकरणम्

संस्कृतसारः

छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

लघुकौमुदी के ३५ संस्करणों पर आधारित रंगीन संस्करण

इस विषय के शोधपूर्ण सरलव्याख्यान पद्धति पर आधारित वीडियो हमारे चैनल पर उपलब्ध हैं।

परामर्शकौ

प्रो. ब्रजभूषणओझा

प्रो. नीलाभतिवारी

इन स्लाइड्स के माध्यम से पढ़ने के लिए अथवा इनकी व्याख्या देखने के लिए हमारे चैनल का अनुसरण करें।

YouTube संस्कृतसारः @sanskrit sar

प्रस्तोता

डॉ. श्रीओमशर्मा (व्याकरणविद्याशाखा)

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः,

श्रीरघुनाथकीर्तिपरिसरः देवप्रयागः (उत्तराखण्डः)

निवेदनम्

यह पठन-पाठनसामग्री 'संस्कृतव्याकरण' में शीघ्र प्रवेशेच्छुक-छात्राध्यापकों के हेतु 'संस्कृतसारः' इस समाजसेविका संस्था द्वारा संस्कृतभाषा की सेवार्थ प्रस्तुत की जा रही है। अतः आपसे निवेदन है कि इन 'लघुसिद्धान्तकौमुदी' स्लाइड्स् व वीडियोज् का अपने पठन-पाठन में पर्याप्त उपयोग कर संस्कृत की सेवा में हमारा सहयोग करें।

सूचना— यह अध्ययन सामग्री पूर्णतः निश्शुल्क है तथा इस पर कोई कॉपीराइट भी नहीं हैं।

दिनाङ्कः-

22.12.2020

अस्माकं सम्पर्कसूत्राणि—

e-mail अणुवाक्— samskritsaarah@gmail.com

ह्वाट्सैप्— ८८९९१८७९२९ (भवतां परामर्शानां स्वागतम्)

YOUTUBE — संस्कृतसारः @sanskrit sar

FACEBOOK— @sanskrit_shiksha संस्कृतशिक्षा

निवेदकः-

संस्कृतशिक्षा-परिवारः

(सम्पर्कसूत्रम्-9424692199)

sanskritshiksha2020@gmail.com

हलन्ते पुल्लिङ्गाः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

ह्

१.लिह्
२.दुह्
३.द्रुह्-आदि
४.विश्ववाह्
५.अनडुह्
६.तुरासाह्

व्

१.सुदिव्

र्

१.चतुर्

म्

१.प्रशाम्
२.किम्
३.इदम्

न्

१.राजन्
२.यज्वन्
३.ब्रह्मन्
४.वृत्रहन्
५.शार्ङ्गिन्
६.यशस्विन्
७.अर्यमन्
८.पूषन्
९. मघवन्
१०.श्वन्
११.युवन्
१२.अर्वन्
१३.पथिन्
१४.मथिन्
१५.ऋभुक्षिन्
१६.पञ्चन्
(सप्तन्)
१७.अष्टन्
(नवन्)
(दशन्)

ज्

१.ऋत्विज्
२.युज्
३.सुयुज्
४.खञ्ज्
५.राज् (विभ्राज्, देवेज्,विश्वसृज्)
६.परिव्राज्
७.भृस्ज्

द्

१.त्यद्
२.तद्
३.यद्
४.एतद्
५.युष्मद्
६.अस्मद्
७.सुपाद्

थ्

१.अग्निमथ्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हलन्ते पुंल्लिङ्गाः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

च्

१.प्राच्—प्राञ्च्
२. प्रत्यच्—प्रत्यञ्च्
३. उदच्—उदञ्च्
४. सम्यच्—सम्यञ्च्
५. सध्र्यच्—सध्र्यञ्च्
६. तिर्यच्—तिर्यञ्च्
७.क्रुञ्च्
८.पयोमुच्

त्

१.महत्
२.धीमत्
३.भवत्-२
४.ददत्
५. जक्षत्
६.दरिद्रत्
७.शासत्
८.चकासत्

प्

१.गुप्

श्

१.तादृश्
२.विश्
३.नश्
४.घृतस्पृश्

ष्

१.दधृष्
२.रत्नमुष्
३.षष्
४.पिपठिष्
५.चिकीर्ष्

स्

१.विद्वस्
२.पुंस्
३.उशनस्
४.अनेहस्
५.वेधस्
६.अदस्

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु 'लिह्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	लिट्, लिड्	लिह् + औ = लिहौ	लिह् + अस् = लिहः
सम्बोधनम्	हे लिट्, हे लिड्	हे लिहौ	हे लिहः
द्वितीया	लिह् + अम् = लिहम्	लिहौ	लिहः
तृतीया	लिह् + आ = लिहा	लिह् /ढ्/ड्+ भ्याम् = लिड्भ्याम्	लिड्भिः
चतुर्थी	लिह् + ए = लिहे	लिड्भ्याम्	लिड्भ्यः
पञ्चमी	लिह् + अस् = लिहः	लिड्भ्याम्	लिड्भ्यः
षष्ठी	लिह् + अस् = लिहः	लिह् + ओस् = लिहोः	लिह् + आम् = लिहाम्
सप्तमी	लिह् + इ = लिहि	लिह् + ओस् = लिहोः	1.लिट्त्सु ,2.लिट्सु

- सूत्रम्- हो ढः॥ (८,२.३१)
- सूत्रार्थः- हस्य ढः स्याज्झलि पदान्ते च।
- लिट्, लिड्। लिहौ। लिहः। लिड्भ्याम्। लिट्त्सु, लिट्सु॥

लिह् (प्रातिपदिकसञ्ज्ञा)
लिह्+ सु (हल्ङ्याब्भ्यो..)
(सुप्तिङन्तं पदम्)
लिह् (हो ढः)
लिढ् (झलां जशोऽन्ते)
लिड् (वाऽवसाने)
1.लिट् ,2.लिड्

(सुप्तिङन्तं पदम्)
लिह् + सु (प्)
(स्वादिष्वसर्वनामस्थाने)
लिह्+ सु (हो ढः)
लिढ्+ सु (झलां जशोऽन्ते)
लिड् ध्+ सु (ड: सि धुँट्)
लिड् ध्+ सु (खरि च)
लिट् त्+ सु (खरि च)
1.लिट्त्सु ,2.लिट्सु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु ‘दुह्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	धुक्, धुग्	दुह् + औ = दुहौ	दुह् + अस् = दुहः
सम्बोधनम्	हे धुक्, हे धुग्	हे दुहौ	हे दुहः
द्वितीया	दुह् + अम् = दुहम्	दुहौ	दुहः
तृतीया	दुह् + आ = दुहा	दु(धु)ह् /घ्/ग्+ भ्याम् = धुग्भ्याम्	धुग्भिः
चतुर्थी	दुह् + ए = दुहे	धुग्भ्याम्	धुग्भ्यः
पञ्चमी	दुह् + अस् = दुहः	धुग्भ्याम्	धुग्भ्यः
षष्ठी	दुह् + अस् = दुहः	दुह् + ओस् = दुहोः	दुह् + आम् = दुहाम्
सप्तमी	दुह् + इ = दुहि	दुह् + ओस् = दुहोः	धुक्षु

❖ सूत्रम्- दादेर्धातोर्घः॥ (८,२.३२)

❖ सूत्रार्थः- झलि पदान्ते चोपदेशे दादेर्धातोर्हस्य घः॥

दुह्+ स् (हल्ङ्याभ्यो..)
दुघ् (दादेर्धातोर्घः)
धुघ् (एकाचो बशो ..)
धुग् (झलां जशोऽन्ते)
धुक् (वाऽवसाने)
1.धुक् ,2. धुग्

दुह् + सु (प)
दुघ्+ सु (दादेर्धातोर्घः)
धुघ्+ सु (एकाचो बशो ..)
धुग्+ सु (झलां जशोऽन्ते)
धुक्+ सु (खरि र)
धुक्+ षु (आदेशप्रत्ययोः)
धुक्षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

- सूत्रम्- **एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः॥ (८,२.३७)**
- सूत्रार्थः- धात्ववयवस्यैकाचो झषन्तस्य बशो भष् से ध्वे पदान्ते च।
- धुक्, धुग्। दुहौ। दुहः। धुग्भ्याम्। धुक्षु॥

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

धातुः — गर्दभ्

धातोर्-अवयव एकाचः — दभ्

धातोर्-अवयव एकाचो झषन्तः — दभ्

व्यपदेशिवद्भावं विना सूत्रप्रवृत्तिः

ब् ग् ड् द्

भ् घ् ढ् ध्

स्
ध्व
पदान्ते

धातुः — दुह्

धातोर्-अवयव एकाचः — दुह्

धातोर्-अवयव एकाचो झषन्तः व्यपदेशिवद्भावेन — दुह्

व्यपदेशिवद्भावेन सूत्रप्रवृत्तिः

व्यपदेशिवद्भावः- अमुख्ये मुख्यवद्व्यवहारः।

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु 'द्रुह्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	ध्रुक्, ध्रुग् ध्रुट्, ध्रुड्	द्रुह् + औ = द्रुहौ	द्रुह् + अस् = द्रुहः
सम्बोधनम्	हे ध्रुक्, हे ध्रुग् हे ध्रुट्, हे ध्रुड्	हे द्रुहौ	हे द्रुहः
द्वितीया	द्रुह् + अम् = द्रुहम्	द्रुहौ	द्रुहः
तृतीया	द्रुह् + आ = द्रुहा	ध्रुग्भ्याम्, ध्रुड्भ्याम्	ध्रुग्भिः, ध्रुड्भिः
चतुर्थी	द्रुह् + ए = द्रुहे	ध्रुग्भ्याम्, ध्रुड्भ्याम्	ध्रुग्भ्यः, ध्रुड्भ्यः
पञ्चमी	द्रुह् + अस् = द्रुहः	ध्रुग्भ्याम्, ध्रुड्भ्याम्	ध्रुग्भ्यः, ध्रुड्भ्यः
षष्ठी	द्रुह् + अस् = द्रुहः	द्रुह् + ओस् = द्रुहोः	द्रुह् + आम् = द्रुहाम्
सप्तमी	द्रुह् + इ = द्रुहि	द्रुह् + ओस् = द्रुहोः	ध्रुक्षु, ध्रुट्त्सु, ध्रुट्सु

❖ सूत्रम्- वा द्रुह-मुह-ष्णुह-ष्णिहाम्॥ (८,२.३३)

❖ सूत्रार्थः- एषां हस्य वा घो झलि पदान्ते च। ध्रुक्, ध्रुग्, ध्रुट्, ध्रुड्। द्रुहौ। द्रुहः। ध्रुग्भ्याम्, ध्रुड्भ्याम्। ध्रुक्षु, ध्रुट्त्सु, ध्रुट्सु॥ एवं मुक्, मुग् इत्यादि॥

द्रुह्+ स् (हल्ङ्याभ्यो..)
द्रुघ् (वा द्रुह-मुह....)
ध्रुघ् ध्रुढ् (एकाचो बशो ..)
ध्रुग् ध्रुड् (झलां जशोऽन्ते)
ध्रुक् ध्रुट् (वाऽवसाने)
1.ध्रुक् 2. ध्रुग् 3.ध्रुट् 4.ध्रुड्

❖ घत्वम्
❖ ढत्वम्

द्रुह् + सु (प)
द्रुघ्+ सु (वा द्रुह-मुह....)
ध्रुघ्+ सु ध्रुढ्+ सु (एकाचो बशो ..)
ध्रुग्+ सु ध्रुड्+ सु (झलां जशोऽन्ते)
ध्रुड् ध् + सु (डः सि धुट्)
ध्रुक्+ सु , ध्रुट् त् + सु/ ध्रुट्+ सु (खरि च)
ध्रुक् + षु (आदेशप्रत्यययोः)
1.ध्रुक्षु 2.ध्रुट्त्सु 3.ध्रुट्सु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु ‘ष्णुह्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	स्नुक्, स्नुग् स्नुट्, स्नुड्	स्नुहौ	स्नुहः
सम्बोधनम्	हे स्नुक्, हे स्नुग् हे स्नुट्, हे स्नुड्	हे स्नुहौ	हे स्नुहः
द्वितीया	स्नुहम्	स्नुहौ	स्नुहः
तृतीया	स्नुहा	स्नुग्भ्याम्, स्नुड्भ्याम्	स्नुग्भिः, स्नुड्भिः
चतुर्थी	स्नुहे	स्नुग्भ्याम्, स्नुड्भ्याम्	स्नुग्भ्यः, स्नुड्भ्यः
पञ्चमी	स्नुहः	स्नुग्भ्याम्, स्नुड्भ्याम्	स्नुग्भ्यः, स्नुड्भ्यः
षष्ठी	स्नुहः	स्नुहोः	स्नुहाम्
सप्तमी	स्नुहि	स्नुहोः	स्नुक्षु, स्नुट्त्सु, स्नुट्सु

- सूत्रम्- धात्वादेः षः सः॥ (६,१.६४)
- सूत्रार्थः- (धातोरादेः षस्य सः स्यात्।)
- स्नुक्, स्नुग्, स्नुट्, स्नुड्।
- एवं स्निक्, स्निग्, स्निट्, स्निड्॥

- घत्वम्
- ढत्वम्

निमित्तापाये= कारणस्य नाशे
नैमित्तिकस्यापि= निमित्ताद् उत्पन्नकार्यस्यापि
अपायः।= वर्तमानस्वरूपनाशः (पूर्वस्वरूपप्राप्तिः)

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु 'विश्ववाह्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	विश्ववाट्-ड्	विश्ववाहौ	विश्ववाहः
सम्बोधनम्	हे विश्ववाट्-ड्	हे विश्ववाहौ	हे विश्ववाहः
द्वितीया	विश्ववाहम्	विश्ववाहौ	विश्वौहः
तृतीया	विश्वौह् + आ = विश्वौहा	विश्ववाड्भ्याम्	विश्ववाड्भिः
चतुर्थी	विश्वौह् + ए = विश्वौहे	विश्ववाड्भ्याम्	विश्ववाड्भ्यः
पञ्चमी	विश्वौहः	विश्ववाड्भ्याम्	विश्ववाड्भ्यः
षष्ठी	विश्वौह् + अस् = विश्वौहः	विश्वौह् + ओस् = विश्वौहोः	विश्वौह् + आम् = विश्वौहाम्
सप्तमी	विश्वौह् + इ = विश्वौहि	विश्वौहोः	विश्ववाट्त्सु-ट्सु

- ❖ विश्ववाट्, विश्ववाड्। विश्ववाहौ। विश्ववाहः। विश्ववाहम्। विश्ववाहौ॥
- ❖ सूत्रम्- **इग्यणः सम्प्रसारणम्॥ (१,१.४५)**
- ❖ सूत्रार्थः- (सम्प्रसारणशब्देन) यणः स्थाने प्रयुज्यमानो य इक् स सम्प्रसारणसंज्ञः स्यात्॥
- ❖ सूत्रम्- वाह ऊठ्॥ (६,४.१३२)
- ❖ सूत्रार्थः- भस्य वाहः सम्प्रसारणम् (भावी) ऊठ्॥
- ❖ सूत्रम्- **सम्प्रसारणाच्च॥ (६,१.१०८)**
- ❖ सूत्रार्थः- सम्प्रसारणादचि पूर्वरूपमेकादेशः।
- ❖ एत्येधत्यूठ्स्विति वृद्धिः। विश्वौहः, इत्यादि॥

- ❖ **ढत्वम्,जश्त्वम्**
- ❖ **सम्प्रसारणम्**

विश्ववाह्+ अस् (यचि भम्)

विश्व ऊ आ ह्+ अस् (वाह ऊठ्)

विश्व ऊ ह्+ अस् (सम्प्रसारणाच्च)

विश्व् औ ह्+ अस् (एत्येधत्यूठ्सु)

विश्वौहः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु 'अनडुह्'शब्दस्य प्रक्रिया

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

- सूत्रम्- चतुरनडुहोरामुदात्तः॥ (७,१.९८)
- सूत्रार्थः- अनयोराम् स्यात्सर्वनामस्थाने परे॥
- सूत्रम्- सावनडुहः॥ (७,१.८२)
- सूत्रार्थः- अस्य नुँम् स्यात् सौ परे। अनड्वान्॥
- सूत्रम्- अम् संबुद्धौ॥ (७,१.९९)
- सूत्रार्थः- (चतुर्-अनडुहोर्- 'अम्' स्यात् सम्बुद्धौ।) हे अनड्वन्। हे अनड्वाहौ। हे अनड्वाहः। अनडुहः। अनडुहा॥
- सूत्रम्- वसुँस्रंसुँध्वंस्वनडुहां दः॥ (८,२.७२)
- सूत्रार्थः- सान्तवस्वन्तस्य स्रंसादेश्च दः स्यात्पदान्ते। अनडुद्भ्यामित्यादि॥
- सान्तेति किम् ? विद्वान्। पदान्ते किम्? स्रस्तम्। ध्वस्तम्॥

अनडुह्+ स्
अनडु आ ह्+ स् (चतुरनडुहोरामुदात्तः)
अनड् व् आ ह्+ स् (इको यणचि)
अनड्वा न् ह्+ स् (सावनडुहः)
अनड्वा न् ह्+ (हल्ङ्याब्भ्यो.. ६.१.६८)
अनड्वा न् + (संयोगान्तस्य लोपः-८.२.२३)
(नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य-८.२.७) ✗
अनड्वान्

हे अनडुह्+ स्
हे अनडु अ ह्+ स् (अम् संबुद्धौ)
हे अनड् व् अ ह्+ स्
हे अनड्व न् ह्+ स्
हे अनड्व न् ह्+
हे अनड्व न् +
हे अनड्वन्

अनडुह्+ औ
अनडु आ ह्+ औ (चतुरनडुहोरामुदात्तः)
अनड् व् आ ह्+ औ (इको यणचि)
अनड्वाहौ

अनडुह्+ भ्याम्
अनडुद्+ भ्याम् (वसुँस्रंसुँध्वंस्वनडुहां दः)
अनडुद्भ्याम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

हकारान्तेषु ‘अनडुह्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अनड्वान्	अनड्वाहौ	अनड्वाहः
सम्बोधनम्	हे अनड्वन्	हे अनड्वाहौ	हे अनड्वाहः
द्वितीया	अनड्वाहम्	अनड्वाहौ	अनडुहः
तृतीया	अनडुहा	अनडुद्भ्याम्	अनडुद्भिः
चतुर्थी	अनडुहे	अनडुद्भ्याम्	अनडुद्भ्यः
पञ्चमी	अनडुहः	अनडुद्भ्याम्	अनडुद्भ्यः
षष्ठी	अनडुहः	अनडुहोः	अनडुहाम्
सप्तमी	अनडुहि	अनडुहोः	अनडुत्सु

- चतुरनडुहोरामुदात्तः- आम्
- सावनडुहः- नुँम्
- अम् संबुद्धौ- अम्
- वसुँस्रंसुँध्वंस्वनडुहां दः- दत्वम्
- खरि च- चर्त्वम्

हकारान्तेषु 'तुरासाह्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	तुराषाट्-ड्	तुरासाहौ	तुरासाहः
सम्बोधनम्	हे तुराषाट्-ड्	हे तुरासाहौ	हे तुरासाहः
द्वितीया	तुरासाहम्	तुरासाहौ	तुरासाहः
तृतीया	तुरासाहा	तुराषाड्भ्याम्	तुराषाड्भिः
चतुर्थी	तुरासाहे	तुराषाड्भ्याम्	तुराषाड्भ्यः
पञ्चमी	तुरासाहः	तुराषाड्भ्याम्	तुराषाड्भ्यः
षष्ठी	तुरासाहः	तुरासाहोः	तुरासाहाम्
सप्तमी	तुरासाहि	तुरासाहोः	तुराषाट्त्सु-ट्सु

- सूत्रम्- सहेः साडः सः॥ (८,३.५६)
- सूत्रार्थः- साडरूपस्य सहेः सस्य मूर्धन्यादेशः।
- तुराषाट्, तुराषाड्। तुरासाहौ। तुरासाहः। तुराषाड्भ्यामित्यादि॥

- सहेः साडः सः- ष् (ढत्वं जश्त्वम्)
- वाऽवसाने- वैकल्पिकचर्त्वम्।
- डः सि धुँट्,खरि च- धुँट्, चर्त्वम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

वकारान्तेषु 'सुदिव्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सुद्यौः	सुदिवौ	सुदिवः
सम्बोधनम्	हे सुद्यौः	हे सुदिवौ	हे सुदिवः
द्वितीया	सुदिवम्	सुदिवौ	सुदिवः
तृतीया	सुदिवा	सुद्युभ्याम्	सुद्युभिः
चतुर्थी	सुदिवे	सुद्युभ्याम्	सुद्युभ्यः
पञ्चमी	सुदिवः	सुद्युभ्याम्	सुद्युभ्यः
षष्ठी	सुदिवः	सुदिवोः	सुदिवाम्
सप्तमी	सुदिवि	सुदिवोः	सुद्युषु

- सूत्रम्- दिव औत्॥ (७,१.८४)
- सूत्रार्थः- दिविति प्रातिपदिकस्यौत्स्यात्सौ।
- सुद्यौः। सुदिवौ॥
- सूत्रम्- दिव उत्॥ (६,१.१३१)
- सूत्रार्थः- दिवोऽन्तादेश उकारः स्यात् पदान्ते।
- सुद्युभ्यामित्यादि॥

सुदिव्+ स्
सुदि औ+ स् (इको यणचि- यण्)
सुद्यौः

सुदिव्+ भ्याम्
सुदि उ+ भ्याम्
सुद्युभ्याम्

- दिव औत्- औ
- दिव उत्- उ

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

रेफान्तेषु 'चतुर्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	बहुवचनम्
प्रथमा	चत्वारः
द्वितीया	चतुरः
तृतीया	चतुर्भिः
चतुर्थी	चतुर्भ्यः
पञ्चमी	चतुर्भ्यः
षष्ठी	चतुर्ण्णाम् चतुर्णाम्
सप्तमी	चतुर्षु

- चत्वारः। चतुरः। चतुर्भिः। चतुर्भ्यः॥
- सूत्रम्- षट्चतुर्भ्यश्च॥ (७,१.५५)
- सूत्रार्थः- एभ्य आमो नुँडागमः॥
- सूत्रम्- रषाभ्यां नो णः समानपदे॥ (८,४.१)
- सूत्रार्थः- (रेफषकाराभ्यां परस्य नस्य णः स्यादेकपदे।) (अचो रहाभ्यां द्वे॥ अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यरो द्वे वा स्तः।)
- चतुर्ण्णाम्, चतुर्णाम्॥
- सूत्रम्- रोः सुपि॥ (८,३.१६)
- सूत्रार्थः- रोरेव विसर्गः सुपि। षत्वम्। षस्य द्वित्वे प्राप्ते॥
- सूत्रम्- शरोऽचि॥ (८,४.४९)
- सूत्रार्थः- अचि परे शरो न द्वे स्तः। चतुर्षु॥

चतुर्+ अस् (चतुरनडुहोरामुदात्तः)
चतु आ र्+ अस्
चत्वारः

चतुर्+ आम्
चतुर् +न् आम्
चतुर् +ण् आम्
चतुर् + ण् ण् आम्
1.चतुर्ण्णाम्
2.चतुर्णाम्

चतुर्+ सु
चतुर्+ षु = चतुर्षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

मकारान्तेषु 'प्रशाम्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	प्रशान्	प्रशामौ	प्रशामः
सम्बोधनम्	हे प्रशान्	हे प्रशामौ	हे प्रशामः
द्वितीया	प्रशामम्	प्रशामौ	प्रशामः
तृतीया	प्रशामा	प्रशान्भ्याम्	प्रशान्भिः
चतुर्थी	प्रशामे	प्रशान्भ्याम्	प्रशान्भ्यः
पञ्चमी	प्रशामः	प्रशान्भ्याम्	प्रशान्भ्यः
षष्ठी	प्रशामः	प्रशामोः	प्रशामाम्
सप्तमी	प्रशामि	प्रशामोः	१.प्रशान्त्सु २.प्रशान्सु

❖ सूत्रम्- मो नो धातोः॥ (८,२.६४)

❖ सूत्रार्थः- धातोर्मस्य नः (स्यात्) पदान्ते।

❖ प्रशान्॥

❖ शमुँ उपशमे (दिवादिगणे, परस्मैपदी)

प्रशाम्+ स्
प्रशान्

प्रशाम्+ सु
प्रशान् + ध् सु (नश्च)
प्रशान् + त् सु
१.प्रशान्त्सु २.प्रशान्सु

❖ मो नो धातोः-न्
❖ नश्च- धुँट्, चर्त्व

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

मकारान्तेषु ‘किम्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	कः	कौ	के
द्वितीया	कम्	कौ	कान्
तृतीया	केन	काभ्याम्	कैः
चतुर्थी	कस्मै	काभ्याम्	केभ्यः
पञ्चमी	कस्मात्-द्	काभ्याम्	केभ्यः
षष्ठी	कस्य	कयोः	केषाम्
सप्तमी	कस्मिन्	कयोः	केषु

- ❖ सूत्रम्- किमः कः॥ (७,२.१०३)
- ❖ सूत्रार्थः- किमः कः स्याद्विभक्तौ।
- ❖ कः। कौ। के इत्यादि। शेषं सर्ववत्॥

किम्+ स्
क + स्
कः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

मकारान्तेषु ‘इदम्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	इदम्+ स् इद् अम्+ स् अय् अम्+ स् **अयम्**	इदम्+ औ इद अ + औ अ इद+ औ इम+ औ **इमौ**	इदम्+ अस् इद अ + अस् इद् अ+ अस् इद+ अस् इम+ ई (शी) **इमे**
द्वितीया	इदम्+ अम् इद अ + अम् इद+ अम् इम+ अम् **इमम्**	**इमौ**	इदम्+ अस् इद अ + अस् इद+ अस् इम+ अस् **इमान्**

- ❖ सूत्रम्- **इदमो मः॥ (७,२.१०८)**
- ❖ सूत्रार्थः- (इदमो मस्य मः स्यात्) सौ।
- ❖ (अयं विधिः) त्यदाद्यत्वापवादः॥
- ❖ सूत्रम्- **इदोऽय् पुंसि॥ (७,२.१११)**
- ❖ सूत्रार्थः- इदम इदोऽय् सौ पुंसि। अयम्।
- ❖ (प्रथमाया द्विवचने) त्यदाद्यत्वे (कृते)॥
- ❖ सूत्रम्- **अतो गुणे॥ (६,१.९७)**
- ❖ सूत्रार्थः- अपदान्तादतो गुणे पररूपमेकादेशः॥
- ❖ सूत्रम्- **दश्च॥ (७,२.१०९)**
- ❖ सूत्रार्थः- इदमो दस्य मः स्याद्विभक्तौ। इमौ। इमे।
- ❖ त्यदादेः सम्बोधनं नास्तीत्युत्सर्गः॥
- ❖ (त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि)

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

मकारान्तेषु 'इदम्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

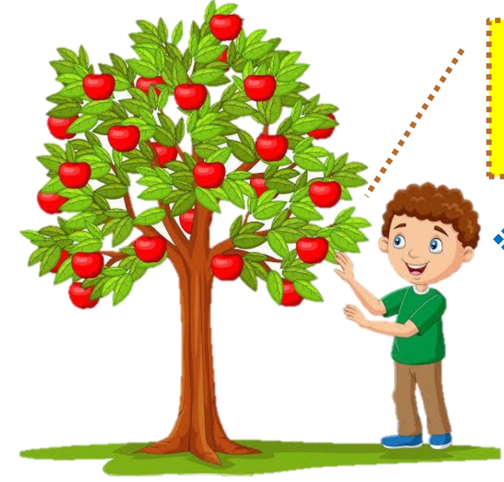
विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
तृतीया	इदम्+ आ इद अ + आ इद+ आ अन् अ+ इन अनेन	इदम्+ भ्याम् इद + भ्याम् अ + भ्याम् आ + भ्याम् आभ्याम्	इदम्+ भिस् इदम्+ भिस् अ + भिस् ए + भिस् एभिः
चतुर्थी	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पञ्चमी	अस्मात्-द्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी	अस्य	अनयोः	एषाम्
सप्तमी	अस्मिन्	अनयोः	एषु

- सूत्रम्- अनाप्यकः॥ (पदच्छेदः- अन् आपि अकः)
- सूत्रार्थः- अककारस्येदम इदोऽनापि विभक्तौ। आबिति प्रत्याहारः। अनेन॥
- सूत्रम्- हलि लोपः॥ (७,२.११३)
- सूत्रार्थः- अककारस्येदम इदो लोप आपि हलादौ।
- परिभाषा- नानर्थकेऽलोऽन्त्यविधिरनभ्यासविकारे॥
- सूत्रम्- आद्यन्तवदेकस्मिन्॥ (पदच्छेदः- आद्यन्तवद् एकस्मिन्)
- सूत्रार्थः- एकस्मिन् क्रियमाणं कार्यमादाविवान्त इव स्यात्। सुपि चेति दीर्घः। आभ्याम्॥
- आदावन्ते च सति यत्कार्यं भवति, तद् असहायेऽपि स्यात्।
- सूत्रम्- नेदमदसोरकोः॥ (पदच्छेदः- न इदम्-अदसोः अकोः)
- सूत्रार्थः- अककारयोरिदमदसोर्भिस ऐस् न। एभिः। अस्मै। एभ्यः। अस्मात्। अस्य। अनयोः। एषाम्। अस्मिन्। अनयोः। एषु॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

इदम्- एतद्-अदस्-तद् इत्येषां प्रयोगविज्ञानम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुँल्लिङ्गाः)

अयं वृक्षः / इदं फलम्।

एषः वृक्षः स्थूलः।

- १] इदम् = समीपस्थ वस्तु के लिए
- २] एतद् = अत्यन्त समीपस्थ वस्तु के लिए

❖ "इदमस्तु सन्निकृष्टे समीपतरवर्ति चैतदो रूपम्।
अदसस्तु विप्रकृष्टे तदिति परोक्षे विजानीयात् ॥"

- ३] अदस् = दूरस्थ वस्तु के लिए
- ४] तद् = परोक्ष अर्थात् जो आपको दिखाई न दे ऐसी वस्तु के लिए।

असौ ध्वजः प्रतीयते।

तत् किम्? (न दृश्यते)

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

मकारान्तेषु ‘इदम्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अयम्	इमौ	इमे
द्वितीया	इमम्/ एनम्	इमौ/ एनौ	इमान्/ एनान्
तृतीया	अनेन/ एनेन	आभ्याम्	एभिः
चतुर्थी	अस्मै	आभ्याम्	एभ्यः
पञ्चमी	अस्मात्-द्	आभ्याम्	एभ्यः
षष्ठी	अस्य	अनयोः/ एनयोः	एषाम्
सप्तमी	अस्मिन्	अनयोः/ एनयोः	एषु

- ❖ इदोऽय् पुंसि
- ❖ दश्च

- ❖ अनाप्यकः
- ❖ हलि लोपः

- ❖ (अन्वादेशविषये)
- ❖ नेदमदसोरकोः

❖ सूत्रम्- द्वितीयाटौस्स्वेनः॥ (द्वितीया-टा-ओस्सु-एनः)

❖ सूत्रार्थः- (द्वितीया-टा-ओस् विभक्तिषु परेषु) इदमेतदोरन्वादेशे (‘एन’ आदेशः स्यात्)।

❖ किञ्चित्कार्यं= व्याकरणाध्ययनादिरूपं विधातुम्= अज्ञातं बोधयितुम् उपात्तस्य= उच्चरितस्य इदमादिशब्दस्य (पुनः) कार्यान्तरं= छन्दोऽध्ययनादिरूपं विधातुं पुनरुपादानम्= पुनरिदमादिशब्दोच्चारणम् अन्वादेशः।

❖ यथा - अनेन व्याकरणमधीतमेनं छन्दोऽध्यापयेति। अनयोः पवित्रं कुलमेनयोः प्रभूतं स्वमिति॥

❖ एनम्। एनौ। एनान्। एनेन। एनयोः। एनयोः॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'राजन्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	राजा	राजानौ	राजानः
सम्बोधनम्	हे राजन्	हे राजानौ	हे राजानः
द्वितीया	राजानम्	राजानौ	राज्ञः
तृतीया	राज्ञा	राजभ्याम्	राजभिः
चतुर्थी	राज्ञे	राजभ्याम्	राजभ्यः
पञ्चमी	राज्ञः	राजभ्याम्	राजभ्यः
षष्ठी	राज्ञः	राज्ञोः	राज्ञाम्
सप्तमी	१.राज्ञि,२.राजनि	राज्ञोः	राजसु

- ❖ राजा
- ❖ सूत्रम्- न ङिसम्बुद्ध्योः॥ (८,२.८)
- ❖ सूत्रार्थः- नस्य लोपो न ङौ सम्बुद्धौ च। हे राजन्।
- ❖ वार्त्तिकम्- (ङावुत्तरपदे= उत्तरपदपरके ङौ परे, 'न ङिसम्बुद्ध्योः' प्रतिषेधो वक्तव्यः)। ब्रह्मनिष्ठः।
- ❖ राजानौ। राजानः। राज्ञः॥

राजन्+ स्
राजान्+ स् (उपधादीर्घः)
राजान्+ (हल्ङ्यादिलोपः)
राजा (नलोपः)

राजन्+ अस्
राज् न्+ अस् (अल्लोपोऽनः)
राज् ञ्+ अस् (श्चुत्वम्)
राज्ञः

ब्रह्मणि निष्ठा यस्य सः

ब्रह्मन्+ङि निष्ठा+ सुँ

❖ उपधादीर्घः ❖ नलोपः ❖ अनः-अकारलोपः ❖ विभाषा ङिश्योः ❖ न ङिसम्बुद्ध्योः

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु ‘राजन्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

- **सूत्रम्- नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति॥ (८,२.२)**
- सूत्रार्थः- १.सुब्विधौ (सुप्परे विधिः,सुप्स्थाने विधिः) २.स्वरविधौ ३.संज्ञाविधौ ४.कृति तुग्विधौ च (‘वृत्रहभ्याम्’ इत्यत्र प्रत्ययलक्षणेन क्विँप्परत्वमादाय ह्रस्वस्य पिति कृति तुँक् इत्यनेन तुँक् प्राप्नोति, नलोपस्य असिद्धत्वान्न भवति।) नलोपोऽसिद्धो,नान्यत्र – राजाश्व इत्यादौ।
- इत्यसिद्धत्वाद् आत्वम् एत्वम् ऐस्त्वं च न। राजभ्याम्। राजभिः। राज्ञि, राजनि। राजसु॥

राजन्+ भ्याम्

राज+ भ्याम् (नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य-8.2.7)

राजभ्याम् ~~(सुपि च-7.3.102)~~

राज्ञः अश्वः

राजन् ङस् अश्व सुँ

राज अश्व

राजाश्वः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'यज्वन्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	यज्वा	यज्वानौ	यज्वानः
सम्बोधनम्	हे यज्वन्	हे यज्वानौ	हे यज्वानः
द्वितीया	यज्वानम्	यज्वानौ	यज्वनः
तृतीया	यज्वना	यज्वभ्याम्	यज्वभिः
चतुर्थी	यज्वने	यज्वभ्याम्	यज्वभ्यः
पञ्चमी	यज्वनः	यज्वभ्याम्	यज्वभ्यः
षष्ठी	यज्वनः	यज्वनोः	यज्वनाम्
सप्तमी	यज्वनि	यज्वनोः	यज्वसु

❖ उपधादीर्घः ❖ नलोपः ❖ न संयोगाद्वमन्तात् ❖ न ङिसम्बुद्ध्योः

❖ यज्वा। यज्वानौ। यज्वानः॥

❖ सूत्रम्- न संयोगाद्वमन्तात्॥ (६,४.१३७)

❖ सूत्रार्थः- व्-म्-अन्तसंयोगादनोऽकारस्य लोपो न।

❖ यज्वनः। यज्वना। यज्वभ्याम्॥

(मान्तसंयोगस्योदाहरणम्– ब्रह्मन्)

ब्रह्मा, ब्रह्माणौ , ब्रह्माणः

❖ ब्रह्माणम्, ब्रह्माणौ ,ब्रह्मणः।

❖ ब्रह्मणा ब्रह्मभ्याम्॥इत्यादीनि।

यज्वन्+ स्
यज्वान्+ स्(उपधादीर्घः)
यज्वान्+(हल्ङ्यादिलोपः)
यज्वा (नलोपः)

यज्वन् + अस् (~~अल्लोपोऽनः~~)
यज्व् अन्
यज्वन् + अस् (न संयोगाद्वमन्तात्)
यज्वनः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'वृत्रहन्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	वृत्रहा	वृत्रहणौ	वृत्रहणः
सम्बोधनम्	हे वृत्रहन्	हे वृत्रहणौ	हे वृत्रहणः
द्वितीया	वृत्रहणम्	वृत्रहणौ	वृत्रघ्नः
तृतीया	वृत्रघ्ना	वृत्रहभ्याम्	वृत्रहभिः
चतुर्थी	वृत्रघ्ने	वृत्रहभ्याम्	वृत्रहभ्यः
पञ्चमी	वृत्रघ्नः	वृत्रहभ्याम्	वृत्रहभ्यः
षष्ठी	वृत्रघ्नः	वृत्रघ्नोः	वृत्रघ्नाम्
सप्तमी	वृत्रघ्नि,वृत्रहणि	वृत्रघ्नोः	वृत्रहसु

❖ उपधादीर्घः ❖ नलोपः ❖ अनः-अकारलोपः ❖ विभाषा ङिश्योः

❖ सूत्रम्- इन्हन्पूषार्यम्णां शौ॥ (६,४.१२)

❖ सूत्रार्थः- एषां= (इन्नन्त-हन्शब्दान्त- पूषन्शब्दान्त-अर्यमन्शब्दान्ताङ्गानां) शावेव (शौ एव/ शि परे एव) उपधाया दीर्घो , नान्यत्र। इति निषेधे प्राप्ते -

❖ ('सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ' इत्यनेन उपधादीर्घे) सिद्धे सति (उपधा-दीर्घार्थम् 'इन्हन्पूषार्यम्णां शौ' इत्यस्य पुनर्) आरम्भो नियमार्थः।

❖ सूत्रम्- सौ च॥ (६,४.१३)

❖ सूत्रार्थः- इन्नादीनामुपधाया दीर्घोऽसंबुद्धौ सौ। वृत्रहा। हे वृत्रहन्॥

❖ सूत्रम्- एकाजुत्तरपदे णः॥ (८,४.१२)

❖ सूत्रार्थः- एकाजुत्तरपदं यस्य तस्मिन्समासे, पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य १.प्रतिपदिकान्त-२.नुँम्- ३.विभक्तिस्थस्य नस्य णः (स्यात्)। वृत्रहणौ॥

❖ समन्वयः— 'वृत्रहन्+ औ' इति स्थिते अत्र एकाजुत्तरपदं= 'हन्' इति, तस्मिन् समासे= 'वृत्रहन्' इति, अत्र समुदाये पूर्वपदं= 'वृत्र' इति, पूर्वपदस्थं निमित्तं = रेफः, तस्मात् परस्य प्रातिपदिकान्तनकारस्य= हनो नकारस्य णकारो भवति। *(इन्हन्पूषार्यम्णां शौ इति नियमेनात्रोपधादीर्घो न)*

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'वृत्रहन्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

वृत्रहन्+ शस्
वृत्रहन्+ अस् (~~एकाजुत्तरपदे णः -८,४.१२~~)
वृत्रह् न्+ अस् (अल्लोपोऽनः-६.४.१३४)
वृत्रघ् न्+ अस् (हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु)
वृत्रघ्नः

- सूत्रम्- हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु॥ (७,३.५४)
- सूत्रार्थः- ञिति णिति प्रत्यये नकारे च परे हन्तेर्हकारस्य कुत्वम् (आन्तरतम्याद् घकारः स्यात्)। वृत्रघ्नः इत्यादि।
- एवं शार्ङ्गिन्, यशस्विन्, अर्यमन्, पूषन्॥

वृत्रहन्+ ~~क्विँप्~~ (ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विँप्)
वृत्रह+ भ्याम् (नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य-8.2.7)
वृत्रहभ्याम् (~~ह्रस्वस्य पिति कृति तुँक्~~)

ह्
घ्
कुत्वम्

ञित्प्रत्यये
णित्प्रत्यये
नकारे

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु ‘शार्ङ्गिन्’शब्दस्य रुपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	शार्ङ्गी	शार्ङ्गिणौ	शार्ङ्गिणः
सम्बोधनम्	हे शार्ङ्गिन्	हे शार्ङ्गिणौ	हे शार्ङ्गिणः
द्वितीया	शार्ङ्गिणम्	शार्ङ्गिणौ	शार्ङ्गिणः
तृतीया	शार्ङ्गिणा	शार्ङ्गिभ्याम्	शार्ङ्गिभिः
चतुर्थी	शार्ङ्गिणे	शार्ङ्गिभ्याम्	शार्ङ्गिभ्यः
पञ्चमी	शार्ङ्गिणः	शार्ङ्गिभ्याम्	शार्ङ्गिभ्यः
षष्ठी	शार्ङ्गिणः	शार्ङ्गिणोः	शार्ङ्गिणाम्
सप्तमी	शार्ङ्गिणि	शार्ङ्गिणोः	शार्ङ्गिषु

- नलोपः
- सौ च- उपधादीर्घः
- पदान्तस्य- णत्वं न
- अट्कुप्वाङ्..- णत्वम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु ‘यशस्विन्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	यशस्वी	यशस्विनौ	यशस्विनः
सम्बोधनम्	हे यशस्विन्	हे यशस्विनौ	हे यशस्विनः
द्वितीया	यशस्विनम्	यशस्विनौ	यशस्विनः
तृतीया	यशस्विना	यशस्विभ्याम्	यशस्विभिः
चतुर्थी	यशस्विने	यशस्विभ्याम्	यशस्विभ्यः
पञ्चमी	यशस्विनः	यशस्विभ्याम्	यशस्विभ्यः
षष्ठी	यशस्विनः	यशस्विनोः	यशस्विनाम्
सप्तमी	यशस्विनि	यशस्विनोः	यशस्विषु

- नलोपः
- सौ च- उपधादीर्घः

यशोऽस्यास्तीति विग्रहे ‘यशस्’शब्दात् ‘अस्मायामेधास्रजो विनिँ’ इत्यनेन विनि प्रत्यये कृते ‘यशस्विन्’ इति निष्पद्यते। ‘समुदायो ह्यर्थवान् तस्यैकदेशोऽनर्थकः’ इति नियमेन ‘विन्’ इत्यर्थवान् तस्यैकदेशः ‘इन्’ अनर्थकः। तस्माद् इन्नन्तप्रयुक्तमुपधादीर्घं नात्र प्रसक्तम्। अत उच्यते— ‘अन्-इन्-अस्-मन्-ग्रहणान्यर्थवता तदन्तविधिं प्रयोजयन्ति।’ अर्थात्- ‘अन्-इन्-अस्-मन्’ इत्येषां सार्थकानां निरर्थकानां वा एतदन्तेषु कार्यं भवति।

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'मघवन्'शब्दस्य तृँत्वपक्षे रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुँल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	मघवान्	मघवन्तौ	मघवन्तः
सम्बोधनम्	हे मघवन्	हे मघवन्तौ	हे मघवन्तः
द्वितीया	मघवन्तम्	मघवन्तौ	मघवतः
तृतीया	मघवता	मघवद्भ्याम्	मघवद्भिः
चतुर्थी	मघवते	मघवद्भ्याम्	मघवद्भ्यः
पञ्चमी	मघवतः	मघवद्भ्याम्	मघवद्भ्यः
षष्ठी	मघवतः	मघवतोः	मघवताम्
सप्तमी	मघवति	मघवतोः	मघवत्सु

- सूत्रम्- मघवा बहुलम्॥ (६,४.१२८)
- सूत्रार्थः- मघवन्शब्दस्य वा तृँ इत्यन्तादेशः। ऋ इत्॥
- सूत्रम्- उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः॥ (७,१.७०)
- सूत्रार्थः- अधातोरुगितो नलोपिनोऽञ्चतेश्च नुँम् स्यात्सर्वनामस्थाने परे।
- मघवान्। मघवन्तौ। मघवन्तः। हे मघवन्। मघवद्भ्याम्।

मघवन्+ स्
मघवत् + स् (मघवा बहु..)
मघवन् त् + स्(उगिदचां..)
मघवन् त् + (हल्ङ्याभ्य..)
मघवन् (संयोगान्तस्य..)
मघवन् (सर्वनामस्थाने..)
मघवान्

धातुभिन्न- उगित्
उ ऋ ऌ

नकारलोपिनः
(अञ्चुँ-धातुः)
(अच्)

नुँम्

सर्वनामस्थाने परे

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'मघवन्'शब्दस्य तृँत्वाभावपक्षे रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	मघवा	मघवानौ	मघवानः
सम्बोधनम्	हे मघवन्	हे मघवानौ	हे मघवानः
द्वितीया	मघवानम्	मघवानौ	मघोनः
तृतीया	मघोना	मघवभ्याम्	मघवभिः
चतुर्थी	मघोने	मघवभ्याम्	मघवभ्यः
पञ्चमी	मघोनः	मघवभ्याम्	मघवभ्यः
षष्ठी	मघोनः	मघोनोः	मघोनाम्
सप्तमी	मघोनि	मघोनोः	मघवसु

- तृँत्वाभावे मघवा। सुँटि राजवत्॥
- सूत्रम्- श्वयुवमघोनामतद्धिते॥ (६,४.१३३)
- सूत्रार्थः- अन्नन्तानां भसञ्ज्ञकानां/ भानामेषामतद्धिते संप्रसारणम्। मघोनः। मघवभ्याम्। (इत्यादि)
- एवं श्वन्। युवन्॥

मघवन्+ शस्

मघवन्+ अस् (श्वयुवमघोनामतद्धिते-सम्प्रसारणम्)

मघ उन्+ अस् (सम्प्रसारणाच्च- पूर्वरूपम्)

मघोन्+ अस् (आद्गुणः)

मघोनः

- राजवत्

- श्वयुवमघोनामतद्धिते

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'युवन्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	युवा	युवानौ	युवानः
सम्बोधनम्	हे युवन्	हे युवानौ	हे युवानः
द्वितीया	युवानम्	युवानौ	यूनः
तृतीया	यूना	युवभ्याम्	युवभिः
चतुर्थी	यूने	युवभ्याम्	युवभ्यः
पञ्चमी	यूनः	युवभ्याम्	युवभ्यः
षष्ठी	यूनः	यूनोः	यूनाम्
सप्तमी	यूनि	यूनोः	युवसु

❖ राजवत्

❖ श्वयुवमघोनामतद्धिते

❖ सूत्रम्- न सम्प्रसारणे सम्प्रसारणम्॥ (६,१.३७)

❖ सूत्रार्थः- संप्रसारणे परतः पूर्वस्य यणः संप्रसारणं न स्यात्। इति यकारस्य नेत्वम्।

❖ प्रश्नः- प्रथमं यकारस्य सम्प्रसारणं ततो वकारस्यपि सम्प्रसारणं कुतो न भवति ?

❖ उत्तरम्- अत एव= सूत्रारम्भ-सामर्थ्यादेव ज्ञापकादन्त्यस्य यणः पूर्वं संप्रसारणम्। यूनः। यूना। युवभ्याम् इत्यादि॥

युवन्+ शस्

युवन्+ अस् (श्वयुवमघोनामतद्धिते-सम्प्रसारणम्)

यु उन्+ अस् (सम्प्रसारणाच्च- पूर्वरूपम्)

यून्+ अस् (अकः सवर्णे दीर्घः)

यूनः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु ‘अर्वन्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अर्वा	अर्वन्तौ	अर्वन्तः
सम्बोधनम्	हे अर्वन्	हे अर्वन्तौ	हे अर्वन्तः
द्वितीया	अर्वन्तम्	अर्वन्तौ	अर्वतः
तृतीया	अर्वता	अर्वद्भ्याम्	अर्वद्भिः
चतुर्थी	अर्वते	अर्वद्भ्याम्	अर्वद्भ्यः
पञ्चमी	अर्वतः	अर्वद्भ्याम्	अर्वद्भ्यः
षष्ठी	अर्वतः	अर्वतोः	अर्वताम्
सप्तमी	अर्वति	अर्वतोः	अर्वत्सु

❖ उगिदचां- नुँम्

❖ सूत्रम्- अर्वणस्त्रसावनञः॥ (६,४.१२७)

❖ सूत्रार्थः- नञा रहितस्य ‘अर्वन्’ इत्यस्याङ्गस्य ‘तृँ’ इत्यन्तादेशो, न तु सौ।

❖ अर्वन्तौ। अर्वन्तः। अर्वद्भ्यामित्यादि॥

अर्वन् + औ
अर्वतृँ+ औ
अर्वत्+ औ
अर्व नुँम् त्+ औ
अर्व न् त्+ औ
अर्वन्तौ

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'पथिन्-मथिन्-ऋभुक्षिन्' शब्दानां रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	पन्थाः*	पन्थानौ*	पन्थानः*
सम्बोधनम्	हे पन्थाः*	हे पन्थानौ*	हे पन्थानः*
द्वितीया	पन्थानम्*	पन्थानौ*	पथः
तृतीया	पथा	पथिभ्याम्	पथिभिः
चतुर्थी	पथे	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
पञ्चमी	पथः	पथिभ्याम्	पथिभ्यः
षष्ठी	पथः	पथोः	पथाम्
सप्तमी	पथि	पथोः	पथिषु

❖ पथिमथ्यृभुक्षामात्, इतोऽत्सर्वनामस्थाने* ❖ थो न्थः ❖ भस्य टेर्लोपः

❖ सूत्रम्- पथिमथ्यृभुक्षामात्॥ (७,१.८५)
❖ सूत्रार्थः- एषामाकारोऽन्तादेशः स्यात् सौ परे॥
❖ सूत्रम्- इतोऽत्सर्वनामस्थाने॥ (७,१.८६)
❖ सूत्रार्थः- पथ्यादेरिकारस्याकारः स्यात्सर्वनामस्थाने परे॥
❖ सूत्रम्- थो न्थः॥ (७,१.८७)
❖ सूत्रार्थः- पथिमथोस्थस्य न्थादेशः सर्वनामस्थाने।
❖ पन्थाः। पन्थानौ। पन्थानः॥
❖ सूत्रम्- भस्य टेर्लोपः॥ (७,१.८८)
❖ सूत्रार्थः- भस्य पथ्यादेष्टेर्लोपः।
❖ पथः। पथा। पथिभ्याम्॥
❖ एवं मथिन्, ऋभुक्षिन्॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'पथिन्-मथिन्-ऋभुक्षिन्'शब्दानां रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

पथिन् + स्	मथिन् + स्	ऋभुक्षिन् + स्
पथि आ + स्	मथि आ + स्	ऋभुक्षि आ + स्
पथ आ + स्	मथ आ + स्	ऋभुक्ष आ + स्
पन्थ आ + स्	मन्थ आ + स्	
पन्थाः	**मन्थाः**	**ऋभुक्षाः**

पथिन् + औ	मथिन् + औ	ऋभुक्षिन् + औ
पथन् + औ	मथन् + औ	ऋभुक्षन् + औ
पन्थन् + औ	मन्थन् + औ	
पन्थान् + औ	मन्थान् + औ	ऋभुक्षान् + औ
पन्थानौ	**मन्थानौ**	**ऋभुक्षाणौ**

पथिन् + अस्
पथ् + अस् = **पथः**

- सूत्रम्- **पथिमथ्यृभुक्षामात्॥ (७,१.८५)**
- सूत्रार्थः- एषामाकारोऽन्तादेशः स्यात् सौ परे॥
- सूत्रम्- **इतोऽत्सर्वनामस्थाने॥ (७,१.८६)**
- सूत्रार्थः- पथ्यादेरिकारस्याकारः स्यात्सर्वनामस्थाने परे॥
- सूत्रम्- **थो न्थः॥ (७,१.८७)**
- सूत्रार्थः- पथिमथोस्थस्य न्थादेशः सर्वनामस्थाने।
- पन्थाः। पन्थानौ। पन्थानः॥
- सूत्रम्- **भस्य टेर्लोपः॥ (७,१.८८)**
- सूत्रार्थः- भस्य पथ्यादेष्टेर्लोपः।
- पथः। पथा। पथिभ्याम्॥
- एवं मथिन्, ऋभुक्षिन्॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'पञ्चन्'शब्दस्य प्रक्रिया

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	बहुवचनम्
प्रथमा	पञ्च
द्वितीया	पञ्च
तृतीया	पञ्चभिः
चतुर्थी	पञ्चभ्यः
पञ्चमी	पञ्चभ्यः
षष्ठी	पञ्चानाम्
सप्तमी	पञ्चसु

- सूत्रम्- ष्णान्ता षट्॥ (१,१.२४)
- सूत्रार्थः- षान्ता नान्ता च संख्या षट्संज्ञा स्यात्।
- पञ्चन्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः। पञ्च। पञ्च। पञ्चभिः। पञ्चभ्यः। पञ्चभ्यः। (षट्चतुर्भ्यश्च इत्यनेन) नुँट्॥
- सूत्रम्- नोपधायाः॥ (६,४.७)
- सूत्रार्थः- नान्तस्योपधाया दीर्घो नामि। पञ्चानाम्। पञ्चसु॥ (एवं सप्तन्, नवन्, दशन्))

पञ्चन् + आम् (ष्णान्ता षट्)
पञ्चन् + नुँट् आम् (षट्चतुर्भ्यश्च)
पञ्चान् + नाम् (नोपधायाः)
पञ्चान् + नाम् (नलोपः प्राति...)
पञ्चानाम्

- षड्भ्यो लुक्

- षट्चतुर्भ्यश्च, नोपधायाः

पञ्चन् + अस् (ष्णान्ता षट्)
पञ्चन् + अस् (षड्भ्यो लुक्)
पञ्चन् (नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य)
पञ्च

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

नकारान्तेषु 'अष्टन्'शब्दस्य प्रक्रिया

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	बहुवचनम् (आत्वपक्षे)	बहुवचनम् (अनात्वपक्षे)
प्रथमा	अष्टौ	अष्ट
द्वितीया	अष्टौ	अष्ट
तृतीया	अष्टाभिः	अष्टभिः
चतुर्थी	अष्टाभ्यः	अष्टभ्यः
पञ्चमी	अष्टाभ्यः	अष्टभ्यः
षष्ठी	अष्टानाम्	अष्टानाम्
सप्तमी	अष्टासु	अष्टसु

❖ सूत्रम्- अष्टन आ विभक्तौ॥ (७,२.८४)

❖ सूत्रार्थः- (अष्टन्शब्दस्य) हलादौ (विभक्तौ आत्वं) वा स्यात्॥

❖ सूत्रम्- अष्टाभ्य औश्॥ (७,१.२१)

❖ सूत्रार्थः- कृताकारादष्टनो= अष्टाशब्दात्परयोः जश्शसोरौश्।

❖ (हलादिविभक्तिषु आत्वविधानाज्जश्शसोरजादित्वाद्-आत्वं न संभवति अतः) अष्टभ्य इति वक्तव्ये= 'अष्टभ्य औश्' इत्येव निर्देष्टव्ये कृतात्वनिर्देशः= सूत्रकृता मात्रालाघवम् अनादृत्य यद् 'अष्टाभ्य' इति पठितं तेन जश्शसोर्विषये आत्वं ज्ञापयति। अष्टौ। अष्टौ। अष्टाभिः। अष्टाभ्यः। अष्टाभ्यः। अष्टानाम्। अष्टासु। आत्वाभावे अष्ट, पञ्चवत्॥

❖ अष्टाभ्य औश्

❖ षड्भ्यो लुक्

अष्टन् + अस्
अष्ट आ + अस्
अष्ट आ + औ
अष्टौ

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

जकारान्तेषु 'ऋत्विज्'शब्दस्य रूपम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	ऋत्विक्, ऋत्विग्	ऋत्विजौ	ऋत्विजः
सम्बोधनम्	हे ऋत्विक्, ऋत्विग्	हे ऋत्विजौ	हे ऋत्विजः
द्वितीया	ऋत्विजम्	ऋत्विजौ	ऋत्विजः
तृतीया	ऋत्विजा	ऋत्विग्भ्याम्	ऋत्विग्भिः
चतुर्थी	ऋत्विजे	ऋत्विग्भ्याम्	ऋत्विग्भ्यः
पञ्चमी	ऋत्विजः	ऋत्विग्भ्याम्	ऋत्विग्भ्यः
षष्ठी	ऋत्विजः	ऋत्विजोः	ऋत्विजाम्
सप्तमी	ऋत्विजि	ऋत्विजोः	ऋत्विक्षु

ऋत्विज् + सु
ऋत्विग्+ सु
ऋत्विक् + सु
ऋत्विक्षु

ऋत्विज् + स्
ऋत्विग्
ऋत्विक्

जकारान्तेषु ‘ऋत्विज्’शब्दस्य रूपम्

- सूत्रम्- **ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च॥** (३,२.५९) (पदच्छेदः- ऋत्विज्-दधृष्-स्रज्-दिश्-उष्णिह्-अञ्चुँ-युजि-क्रुञ्चाम्)
- सूत्रार्थः- 1.एभ्यः क्विँन्, 2.अञ्चेः सुप्युपपदे, 3.युजिँक्रुञ्चोः, केवलयोः,4. क्रुञ्चेर्नलोपाभावश्च निपात्यते। कनावितौ॥
- सिद्धप्रक्रियस्य निर्देशो निपातनम्। (लक्षणं= सूत्रं विनैव निपतति= प्रवर्त्तते {लक्ष्येषु= प्रयोगेषु} इति निपातनम्)
- सूत्रम्- **कृदतिङ्॥** (पदच्छेदः-कृद् अतिङ्) (३,१.९३)
- सूत्रार्थः- अत्र=(३,१.९३) धात्वधिकारे तिङ् भिन्नः प्रत्ययः कृत्संज्ञः स्यात्॥
- सूत्रम्- **वेरपृक्तस्य॥** (पदच्छेदः-वेः अपृक्तस्य) (६,१.६७)
- सूत्रार्थः- अपृक्तस्य वस्य लोपः॥
- सूत्रम्- **क्विँन्प्रत्ययस्य कुः॥** (८,२.६२)
- सूत्रार्थः- क्विँन्प्रत्ययो यस्मात्तस्य कवर्गोऽन्तादेशः पदान्ते। ~~(अस्यासिद्धत्वाच् ‘चोः कुरि’ति (८.२.३०) कुत्वम्।)~~
- ऋत्विक्, ऋत्विग्। ऋत्विजौ।ऋत्विग्भ्याम्॥

ऋत्विज् + क्विँन्(हलन्त्यम्, उपदेशे.., लशक्व..)

ऋत्विज् + व्

ऋत्विज्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

जकारान्तेषु ‘युज्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुँल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	युङ्	युञ्जौ	युञ्जः
सम्बोधनम्	हे युङ्	हे युञ्जौ	हे युञ्जः
द्वितीया	युञ्जम्	युञ्जौ	युजः
तृतीया	युजा	युग्भ्याम्	युग्भिः
चतुर्थी	युजे	युग्भ्याम्	युग्भ्यः
पञ्चमी	युजः	युग्भ्याम्	युग्भ्यः
षष्ठी	युजः	युजोः	युजाम्
सप्तमी	युजि	युजोः	युक्षु*

❖ युजेरसमासे

❖ चोः कुः

❖ सूत्रम्- युजेरसमासे॥ (७,१.७१)

❖ सूत्रार्थः- युजेः सर्वनामस्थाने नुँम् स्यादसमासे।

❖ सुँलोपः। संयोगान्तलोपः। (क्विँन्प्रत्ययस्य कुः) कुत्वेन नस्य ङः। युङ्।

❖ अनुस्वार-परसवर्णौ। युञ्जौ। युञ्जः। युग्भ्याम्॥

युज् + स्	युज् + औ
यु न् ज् + स्	यु न् ज् + औ
यु न् ज्	युं ज् + औ
यु न्	युञ् ज् + औ
युङ्	युञ्जौ

❖ *चोः कुः, आदेशप्रत्यययोः ,खरि च

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

जकारान्तेषु 'सुयुज्'शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सुयुक्, सुयुग्	सुयुजौ	सुयुजः
सम्बोधनम्	हे सुयुक्, सुयुग्	हे सुयुजौ	हे सुयुजः
द्वितीया	सुयुजम्	सुयुजौ	सुयुजः
तृतीया	सुयुजा	सुयुग्भ्याम्	सुयुग्भिः
चतुर्थी	सुयुजे	सुयुग्भ्याम्	सुयुग्भ्यः
पञ्चमी	सुयुजः	सुयुग्भ्याम्	सुयुग्भ्यः
षष्ठी	सुयुजः	सुयुजोः	सुयुजाम्
सप्तमी	सुयुजि	सुयुजोः	सुयुक्षु*

- सूत्रम्- चोः कुः॥ (८,२.३०)
- सूत्रार्थः- चवर्गस्य कवर्गः स्याज्झलि पदान्ते च।

सुयुक्, सुयुग्। सुयुजौ। सुयुग्भ्याम्॥

- चोः कुः

- *चोः कुः, आदेशप्रत्यययोः ,खरि च

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

जकारान्तेषु ‘खञ्ज्’शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुँल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	खन्	खञ्जौ	खञ्जः
सम्बोधनम्	हे खन्	हे खञ्जौ	हे खञ्जः
द्वितीया	खञ्जम्	खञ्जौ	खञ्जः
तृतीया	खञ्जा	खन्भ्याम्	खन्भिः
चतुर्थी	खञ्जे	खन्भ्याम्	खन्भ्यः
पञ्चमी	खञ्जः	खन्भ्याम्	खन्भ्यः
षष्ठी	खञ्जः	खञ्जोः	खञ्जाम्
सप्तमी	खञ्जि	खञ्जोः	खन्त्सु, खन्सु

❖ नश्च

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

जकारान्तेषु 'राज्'शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	राट्, राड्	राजौ	राजः
सम्बोधनम्	हे राट्, राड्	हे राजौ	हे राजः
द्वितीया	राजम्	राजौ	राजः
तृतीया	राजा	राड्भ्याम्	राड्भिः
चतुर्थी	राजे	राड्भ्याम्	राड्भ्यः
पञ्चमी	राजः	राड्भ्याम्	राड्भ्यः
षष्ठी	राजः	राजोः	राजाम्
सप्तमी	राजि	राजोः	राट्त्सु,राट्सु

❖ सूत्रम्- व्रश्च-भ्रस्ज-सृज-मृज-यज-राज-भ्राजच्छशां षः॥

❖ सूत्रार्थः- (व्रश्चादीनां सप्तानां छ-शान्तयोश्च षकारोऽन्तादेशः स्यात्) झलि पदान्ते च।

❖ जश्त्वचर्त्वे। राट्, राड्। राजौ। राजः। राड्भ्याम्॥

❖ एवं विभ्राट् (भ्राज्) , देवेट् (यज्), विश्वसृट् (सृज्) ॥

राज् + स्
राज् +
राष्
राड्-2
राट्-1

1. व्रश्च्
2. भ्रस्ज्
3. सृज्
4. मृज्
5. यज्
6. राज्
7. भ्राज्
8. छ्
9. श्

ष्

झल्

पदान्त

❖ व्रश्च-भ्रस्ज..., झलां जशोऽन्ते, चर्त्वे

❖ व्रश्च-भ्रस्ज.., झलां जशोऽन्ते, धुँट्, खरि च

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

जकारान्तेषु 'राज्'शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	परिव्राट्-ड्	परिव्राजौ	परिव्राजः
सम्बोधनम्	हे परिव्राट्-ड्	हे राजौ	हे राजः
द्वितीया	राजम्	राजौ	राजः
तृतीया	राजा	राड्भ्याम्	राड्भिः
चतुर्थी	राजे	राड्भ्याम्	राड्भ्यः
पञ्चमी	राजः	राड्भ्याम्	राड्भ्यः
षष्ठी	राजः	राजोः	राजाम्
सप्तमी	राजि	राजोः	राट्त्सु,राट्सु

- उणादिसूत्रम्- (परौ व्रजेः षः पदान्ते-२१८)
- सूत्रार्थः- परावुपपदे व्रजेः क्विप् स्याद्दीर्घश्च पदान्ते षत्वमपि। परिव्राट्। परिव्राजौ॥

- व्रश्च-भ्रस्ज..., झलां जशोऽन्ते, चर्त्वे
- व्रश्च-भ्रस्ज.., झलां जशोऽन्ते, धुँट्, खरि च

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

जकारान्तेषु 'भ्रस्ज्'शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

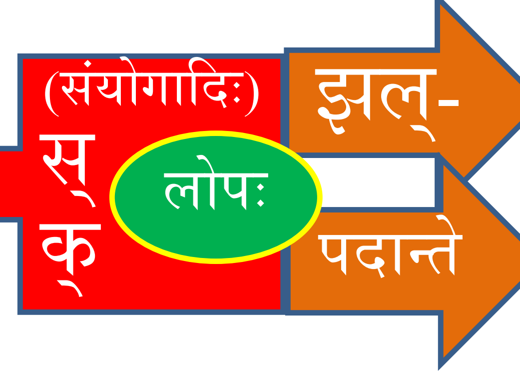
विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	1.भृट्, 2.भृड्	भृज्जौ	भृज्जः
सम्बोधनम्	हे 1.भृट्, 2.भृड्	हे भृज्जौ	हे भृज्जः
द्वितीया	भृज्जम्	भृज्जौ	भृज्जः
तृतीया	भृज्जा	भृड्भ्याम्	भृड्भिः
चतुर्थी	भृज्जे	भृड्भ्याम्	भृड्भ्यः
पञ्चमी	भृज्जः	भृड्भ्याम्	भृड्भ्यः
षष्ठी	भृज्जः	भृज्जोः	भृज्जाम्
सप्तमी	भृज्जि	भृज्जोः	भृट्त्सु, भृट्सु

❖ सूत्रम्- स्कोः संयोगाद्योरन्ते च॥ (८,२.२९)

❖ सूत्रार्थः- पदान्ते झलि च यः संयोगस्तदाद्योः स्कोर्लोपः।

❖ भृट्। सस्य श्चुत्वेन शः। झलां जश् झशि इति शस्य जः। भृज्जौ। भृड्भ्याम्॥

भ्रस्ज् + स् (हल्ङ्..)
भ्रस्ज् (स्कोः..)
भ्रज् (व्रश्च..)
भ्रष् (झलां जशोऽन्ते)
भ्रड् (वाऽवसाने..)
भ्रट्

भ्रस्ज् + औ
भ्रश्ज् + औ (स्तोः श्चुना श्चुः)
भ्रज्ज् + औ (झलां जश् झशि)
भृज्जौ

❖ व्रश्च-भ्रस्ज..., जश्त्वम्, लोपः चर्त्वम्

❖ व्रश्च-भ्रस्ज.., झलां जशोऽन्ते, लोपः, धुँट्, खरि च

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

दकारान्तेषु ‘त्यदादीनां’ रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	स्यः	त्यौ	त्ये
द्वितीया	त्यम्	त्यौ	त्यान्
तृतीया	त्येन	त्याभ्याम्	त्यैः
चतुर्थी	त्यस्मै	त्याभ्याम्	त्येभ्यः
पञ्चमी	त्यस्मात्-द्	त्याभ्याम्	त्येभ्यः
षष्ठी	त्यस्य	त्ययोः	त्येषाम्
सप्तमी	त्यस्मिन्	त्ययोः	त्येषु

- त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं च॥
- सूत्रम्- तदोः सः सावनन्त्ययोः॥ (७,२.१०६)
- सूत्रार्थः- त्यदादीनां तकारदकारयोरनन्त्ययोः सः स्यात्सौ।
- स्यः। त्यौ। त्ये॥ (त्यद्)
- सः। तौ। ते॥ (तद्)
- यः। यौ। ये॥ (यद्)
- एषः। एतौ। एते॥ (एतद्) (अन्वादेशे- एनम्। एनौ। एनान्। एनेन एनयोः-२)

त्यद् + स्
त्य अ + स्
त्य + स्
स्य + स्
स्यः

- त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं च, तदोः सः सावनन्त्ययोः

- त्यदाद्यत्व-पररूपानन्तरं शेषं सर्ववत्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

दकारान्तेषु ‘एतद्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	एषः	एतौ	एते
द्वितीया	एतम्, एनम्	एतौ, एनौ	एतान्, एनान्
तृतीया	एतेन, एनेन	एताभ्याम्	एतैः
चतुर्थी	एतस्मै	एताभ्याम्	एतेभ्यः
पञ्चमी	एतस्मात्-द्	एताभ्याम्	एतेभ्यः
षष्ठी	एतस्य	एतयोः, एनयोः	एतेषाम्
सप्तमी	एतस्मिन्	एतयोः, एनयोः	एतेषु

- त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं च॥
- सूत्रम्- तदोः सः सावनन्त्ययोः॥ (७,२.१०६)
- सूत्रार्थः- त्यदादीनां तकारदकारयोरनन्त्ययोः सः स्यात्सौ।
- स्यः। त्यौ। त्ये॥ (त्यद्)
- सः। तौ। ते॥ (तद्)
- यः। यौ। ये॥ (यद्)
- एषः। एतौ। एते॥ (एतद्) (अन्वादेशे- एनम्। एनौ। एनान्। एनेन एनयोः-२)

त्यद् + स्
त्य अ + स्
त्य + स्
स्य + स्
स्यः

- त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं च, तदोः सः सावनन्त्ययोः
- त्यदाद्यत्व-पररूपानन्तरं शेषं सर्ववत्
- अन्वादेशविषये

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

युष्मद्-अस्मद्- शब्दयोः प्रकृति-प्रत्यय-स्थानिककार्याणां विभाजनम्

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

प्रकृतिस्थाने कार्याणि

मपर्यन्तस्य (युष्म् + अङ्)
मपर्यन्तस्य (अस्म् + अङ्)

- ❖ सूत्रम्- त्वाहौ सौ ⟶ त्व, अह
- ❑ सूत्रम्- युवावौ द्विवचने ⟶ युव, आव
- ✓ सूत्रम्- यूयवयौ जसि ⟶ यूय, वय
- ➢ सूत्रम्- त्वमावेकवचने ⟶ त्व, म
- ○ सूत्रम्- तुभ्यमह्यौ ङयि ⟶ तुभ्य, मह्य
- § सूत्रम्- तवममौ ङसि ⟶ तव, मम

आत्वम्

- ▪ सूत्रम्- प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम्
- ▪ सूत्रम्- द्वितीयायाञ्च
- ▪ सूत्रम्- युष्मदस्मदोरनादेशे
- ▪ सूत्रम्- योऽचि ⟶ यत्वम्
- ▪ सूत्रम्- शेषे लोपः ⟶ अन्त्यलोपः / टिलोपः

प्रत्ययस्थाने कार्याणि

- ❖ सूत्रम्- ङेप्रथमयोरम् ⟶ अम्
- ❖ सूत्रम्- शसो न ⟶ न
- ❖ सूत्रम्- भ्यसोऽभ्यम् ⟶ अभ्यम्
- ❖ सूत्रम्- एकवचनस्य च ⟶ अत्
- ❖ सूत्रम्- पञ्चम्या अत् ⟶ अत्
- ❖ सूत्रम्- युष्मदस्मद्भ्यां ङसोऽश् ⟶ अ
- ❖ सूत्रम्- साम आकम् ⟶ आकम्

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	❖ सुँ (स्)	❑ औ	✓ जस् (अस्)
द्वितीया	➢ अम्	❑ औट् (औ)	शस् (अस्)
तृतीया	➢ टा (आ)	❑ भ्याम्	भिस्
चतुर्थी	○ ङे (ए)	❑ भ्याम्	भ्यस्
पञ्चमी	➢ ङसिँ (अस्)	❑ भ्याम्	भ्यस्
षष्ठी	§ ङस् (अस्)	❑ ओस्	आम्
सप्तमी	➢ ङि (इ)	❑ ओस्	सुप् (सु)

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

दकारान्तेषु ‘युष्मद्-अस्मद्’शब्दयोः प्रक्रिया

❖ सूत्रम्- **ङेप्रथमयोरम्॥ (७,१.२८)**

❖ सूत्रार्थः- युष्मदस्मद्भ्यां परस्य ‘ङे’ इत्येतस्य प्रथमाद्वितीययोश्चामादेशः॥

❖ सूत्रम्- **त्वाहौ सौ॥ (७,२.९४)**

❖ सूत्रार्थः- अनयोर्मपर्यन्तस्य त्वाहौ आदेशौ स्तः॥

❖ सूत्रम्- **शेषे लोपः॥ (७,२.९०)**

❖ सूत्रार्थः- एतयोष्टिलोपः। त्वम्। अहम्॥

❖ सूत्रार्थः- आत्व-यत्वनिमित्तेतरविभक्तौ परतो युष्मदष्मदोरन्त्यस्य लोपः स्यात्।

❖ सूत्रम्- **युवावौ द्विवचने॥ (७,२.८२)**

❖ सूत्रार्थः- द्वयोरुक्तावनयोः= द्वित्वार्थवाचिनोर्युष्मदस्मदोः मपर्यन्तस्य युवावौ स्तो विभक्तौ॥

❖ सूत्रम्- **प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम्॥ (७,२.८८)**

❖ सूत्रार्थः- औङ्येतयोरात्वं लोके। युवाम्। आवाम्॥

युष्मद् + स्	अस्मद् + स्
युष्मद् + अम्	अस्मद् + अम्
युष्म् अद् + अम्	अस्म् अद् + अम्
त्वद् + अम्	अहद् + अम्
त्व् + अम्	अह्+ अम्
त्वम्	**अहम्**

युष्मद् + औ	अस्मद् + औ
युष्म् अद् + अम्	अस्म् अद् + अम्
युव अद् + अम्	आव अद् + अम्
युवद् + अम्	आवद् + अम्
युव आ + अम्	आव आ + अम्
युवा + अम्	आवा + अम्
युवाम्	**आवाम्**

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

दकारान्तेषु 'युष्मद्-अस्मद्'शब्दयोः प्रक्रिया

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

- सूत्रम्- **यूयवयौ जसि॥ (७,२.९३)**
- सूत्रार्थः- अनयोर्मपर्यन्तस्य। यूयम्। वयम्॥
- सूत्रम्- **त्वमावेकवचने॥ (७,२.९७)**
- सूत्रार्थः- एकस्योक्तावनयोर्मपर्यन्तस्य त्वमौ स्तो विभक्तौ॥
- सूत्रम्- **द्वितीयायाञ्च॥ (७,२.८७)**
- सूत्रार्थः- अनयोरात्स्यात्। त्वाम्। माम्॥
- सूत्रम्- **शसो न॥ (७,१.२९)**
- सूत्रार्थः- आभ्यां शसो नः स्यात्। अमोऽपवादः। आदेः परस्य। संयोगान्तलोपः। युष्मान्। अस्मान्॥
- सूत्रम्- **योऽचि॥ (७,२.८९)**
- सूत्रार्थः- अनयोर्यकारादेशः स्यादनादेशेऽजादौ परतः। त्वया। मया॥

युष्मद् + जस्	अस्मद् + जस्
युष्म् अद् + अम्	अस्म् अद् + अम्
यूयद् + अम्	वयद् + अम्
यूय् + अम्	वय्+ अम्
यूयम्	**वयम्**

युष्म् अद् + अम्	अस्म् अद् + अम्
त्वद् + अम्	मद् + अम्
त्व आ + अम्	म आ + अम्
त्वा + अम्	मा+ अम्
त्वाम्	**माम्**

युष्मद् + शस्	अस्मद् + शस्
युष्मद् + न् स्	अस्मद् + न् स्
युष्म आ + न् स्	अस्म आ + न् स्
युष्मा + न् स्	अस्मा + न् स्
युष्मा + न्	अस्मा + न्
युष्मान्	**अस्मान्**

युष्म् अद् + आ	अस्म् अद् + आ
त्वद् + आ	मद् + आ
त्वय् + आ	मय् + आ
त्वया	**मया**

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

दकारान्तेषु 'युष्मद्-अस्मद्'शब्दयोः प्रक्रिया

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

❖ सूत्रम्- **युष्मदस्मदोरनादेशे॥ (७,२.८६)**

❖ सूत्रार्थः- अनयोरात्स्यादनादेशे हलादौ विभक्तौ। युवाभ्याम्। आवाभ्याम्। युष्माभिः। अस्माभिः॥

❖ सूत्रम्- **तुभ्यमह्यौ ङयि॥ (७,२.९५)**

❖ सूत्रार्थः- अनयोर्मपर्यन्तस्य। टिलोपः। तुभ्यम्। मह्यम्॥

❖ सूत्रम्- **भ्यसोऽभ्यम्॥ (७,१.३०)**

❖ सूत्रार्थः- आभ्यां परस्य। युष्मभ्यम्। अस्मभ्यम्॥

❖ सूत्रम्- **एकवचनस्य च॥ (७,१.३२)**

❖ सूत्रार्थः- आभ्यां ङसेरत्। त्वत्। मत्॥

❖ सूत्रम्- **पञ्चम्या अत्॥ (७,१.३१)**

❖ सूत्रार्थः- आभ्यां पञ्चम्यां भ्यसोऽत्स्यात्। युष्मत्। अस्मत्॥

युष्मद् + भ्याम्	अस्मद् + भ्याम्
युवद् + भ्याम्	आवद् + भ्याम्
युवा + भ्याम्	आवा + भ्याम्
युवाभ्याम्	**आवाभ्याम्**

युष्मद् + भिस्	अस्मद् + भिस्
युष्मा + भिस्	अस्मा + भिस्
युष्माभिः	**अस्माभिः**

युष्मद् + ङे	अस्मद् + ङे
युष्मद् + अम्	अस्मद् + अम्
तुभ्यद् + अम्	मह्यद् + अम्
तुभ्यम्	**मह्यम्**

युष्मद् + भ्यस्	अस्मद् + भ्यस्
युष्मद् + अभ्यम्	अस्मद् + अभ्यम्
युष्म् + अभ्यम्	अस्म् + अभ्यम्
युष्मभ्यम्	**अस्मभ्यम्**

युष्मद् + ङसिँ	अस्मद् + ङसिँ
युष्मद् + अत्	अस्मद् + अत्
त्व् + अत्	म् + अत्
त्वत्	**मत्**

युष्मद् + भ्यस्	अस्मद् + भ्यस्
युष्मद् + अत्	अस्मद् + अत्
युष्म् + अत्	अस्म् + अत्
युष्मत्	**अस्मत्**

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

दकारान्तेषु 'युष्मद्-अस्मद्'शब्दयोः प्रक्रिया

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

- सूत्रम्- **तवममौ ङसि॥ (७,२.९६)**
- सूत्रार्थः- अनयोर्मपर्यन्तस्य तवममौ स्तो ङसि॥
- सूत्रम्- **युष्मदस्मद्भ्यां ङसोऽश्॥ (७,१.२७)**
- सूत्रार्थः- तव। मम। युवयोः। आवयोः॥
- सूत्रम्- **साम आकम्॥ (७,१.३३)**
- सूत्रार्थः- आभ्यां परस्य साम आकं स्यात्। युष्माकम्। अस्माकम्। त्वयि। मयि। युवयोः। आवयोः। युष्मासु। अस्मासु॥

युष्मद् + ङस्	अस्मद् + ङस्
तवद् + ङस्	ममद् + ङस्
तव् + अ	मम् + अ
तव	**मम**

युष्मद् + ओस्	अस्मद् + ओस्
युवद् + ओस्	आवद् + ओस्
युवय् + ओस्	आवय् + ओस्
युवयोः	**आवयोः**

युष्मद् + आम्	अस्मद् + आम्
युष्मद् + आकम्	अस्मद् +आकम्
युष्म् + आकम्	अस्म् +आकम्
युष्माकम्	**अस्माकम्**

युष्मद् + ङि	अस्मद् + ङि
त्वद् + इ	मद् + इ
त्वय् + इ	मय् + इ
त्वयि	**मयि**

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

‘युष्मद्-अस्मद्’शब्दयोः आत्व-यत्व-टिलोपस्य विवेकः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	त्वम्	युवाम्	यूयम्
द्वितीया	त्वाम्, त्वा	युवाम्, वाम्	युष्मान्, वः
तृतीया	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
चतुर्थी	तुभ्यम्, ते	युवाभ्याम्, वाम्	युष्मभ्यम्, वः
पञ्चमी	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
षष्ठी	तव, ते	युवयोः, वाम्	युष्माकम्, वः
सप्तमी	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अहम्	आवाम्	वयम्
द्वितीया	माम्, मा	आवाम्, नौ	अस्मान्, नः
तृतीया	मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः
चतुर्थी	मह्यम्, मे	आवाभ्याम्, नौ	अस्मभ्यम्, नः
पञ्चमी	मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्
षष्ठी	मम, मे	आवयोः, नौ	अस्माकम्, नः
सप्तमी	मयि	आवयोः	अस्मासु

- सुपि चौङि भिसि भ्यामि द्वितीयायां तथैव च। आत्वमेतेषु दकारस्य त्रिभिः सूत्रैर्मुनीरिति ॥
  1. द्वितीयायाञ्च
  2. प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम्
  3. युष्मदस्मदोरनादेशे
- ‘योऽचि’सूत्रेण यादेश आङि ओसि तथैव ङौ॥
- पञ्चम्याश्च चतुर्थ्याश्च षष्ठी-प्रथमयोरपि। यान्यद्विवचनान्यत्र ‘शेषे लोपो’ विधीयते॥

- युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ— वाम्, नौ
- बहुवचनस्य वस्नसौ — वस्, नस्
- तेमयावेकवचनस्य — ते, मे
- त्वामौ द्वितीयायाः — त्वा, मा

दकारान्तेषु 'युष्मद्-अस्मद्'शब्दयोः प्रक्रिया

- सूत्रम्- **युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ॥ (८,१.२०)**
- सूत्रार्थः- पदात्परयोरपादादौ स्थितयोः षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वां नौ इत्यादेशौ स्तः॥
- सूत्रम्- **बहुवचनस्य वस्नसौ॥ (८,१.२१)**
- सूत्रार्थः- उक्तविधयोरनयोः= पदात्परयोरपादादौ स्थितयोः षष्ठ्यादिबहुवचनान्तयोर्वस्नसौ स्तः॥
- सूत्रम्- **तेमयावेकवचनस्य॥ (८,१.२२)**
- सूत्रार्थः- उक्तविधयोरनयोष्षष्ठीचतुर्थ्येकवचनान्तयोस्ते मे एतौ स्तः॥
- सूत्रम्- **त्वामौ द्वितीयायाः॥ (८,१.२३)**
- सूत्रार्थः- द्वितीयैकवचनान्तयोस्त्वा मा इत्यादेशौ स्तः॥
- श्रीशस्त्वावतु मापीह दत्तात्ते मेऽपि शर्म सः। स्वामी ते मेऽपि स हरिः पातु वामपि नौ विभुः॥१॥

सुखं वां नौ ददात्वीशः पतिर्वाम् अपि नौ हरिः। सोऽव्याद् वो नः शिवं वो नो दद्यात् सेव्योऽत्र वः स नः॥२॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

'युष्मद्-अस्मद्' आदेशानां वान्नावादिनां प्रयोग-विचारः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

- वार्त्तिकम्- **(एकवाक्ये युष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः)**
- वार्त्तिकार्थः- (युष्मद्-अस्मद्-शब्दयोः स्थाने जायमानाः 'वाम्-नौ'आदय आदेशा एकवाक्ये भवन्ति।)
- एकतिङ् वाक्यम्= एकम्= मुख्यम् ,तिङ्= तिङन्तं यस्य/ यस्मिन् तद् एकतिङ्। एकतिङन्तघटितं वाक्यम् इति तदर्थः।
- एकतिङन्तार्थनिष्ठमुख्यविशेषताकबोधजनकत्वम् इति वास्तविकं लक्षणम् ।
- ओदनं पच तव भविष्यति।
- वार्त्तिकम्- **(एते वान्नावादयोऽनन्वादेशे वा वक्तव्याः)**
- वार्त्तिकार्थः- (युष्मद्-अस्मद्-शब्दयोः स्थाने जायमानाः 'वाम्-नौ'आदय आदेशा अनन्वादेशे वा स्युः।)
- अन्वादेशे तु नित्यं स्युः। धाता ते भक्तो ऽस्ति, धाता तव भक्तो ऽस्ति वा। (योऽग्निर्हव्यवाट्) तस्मै ते नम इत्येव॥

- किञ्चित्कार्यं= व्याकरणाध्ययनादिरूपं विधातुम्= अज्ञातं बोधयितुम् उपात्तस्य= उच्चरितस्य इदमादिशब्दस्य (पुनः) कार्यान्तरं= छन्दोऽध्ययनादिरूपं विधातुं पुनरुपादानम्= पुनरिदमादिशब्दोच्चारणम् अन्वादेशः।
- यथा - अनेन व्याकरणमधीतमेनं छन्दोऽध्यापयेति। अनयोः पवित्रं कुलमेनयोः प्रभूतं स्वमिति॥

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

दकारान्तेषु ‘सुपाद्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सुपात्-द्	सुपादौ	सुपादः
सम्बोधनम्	हे सुपात्-द्	हे सुपादौ	हे सुपादः
द्वितीया	सुपादम्	सुपादौ	सुपदः
तृतीया	सुपदा	सुपाद्भ्याम्	सुपाद्भिः
चतुर्थी	सुपदे	सुपाद्भ्याम्	सुपाद्भ्यः
पञ्चमी	सुपदः	सुपाद्भ्याम्	सुपाद्भ्यः
षष्ठी	सुपदः	सुपदोः	सुपदाम्
सप्तमी	सुपदि	सुपदोः	सुपात्सु

- ❖ सुपात्, सुपाद्॥ सुपदौ॥
- ❖ सूत्रम्- पादः पत्॥ (६,४.१३०)
- ❖ सूत्रार्थः- पाच्छब्दान्तं यदङ्गं भं तदवयवस्य पाच्छब्दस्य ‘पद्’ आदेशः॥
- ❖ सुपदः। सुपदा। सुपाद्भ्याम्॥

- ❖ पादः पत्

- ❖ जश्त्वादिकार्यम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

थकारान्तेषु 'अग्निमथ्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अग्निमत्-द्	अग्निमथौ	अग्निमथः
सम्बोधनम्	हे अग्निमत्-द्	हे अग्निमथौ	हे अग्निमथः
द्वितीया	अग्निमथम्	अग्निमथौ	अग्निमथः
तृतीया	अग्निमथा	अग्निमद्भ्याम्	अग्निमद्भिः
चतुर्थी	अग्निमथे	अग्निमद्भ्याम्	अग्निमद्भ्यः
पञ्चमी	अग्निमथः	अग्निमद्भ्याम्	अग्निमद्भ्यः
षष्ठी	अग्निमथः	अग्निमथोः	अग्निमथाम्
सप्तमी	अग्निमथि	अग्निमथोः	अग्निमत्सु

❖ अग्निमत्, अग्निमद्। अग्निमथौ। अग्निमथः॥

❖ जश्त्वादिकार्यम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु 'प्र+अच्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुँल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	प्राङ्	प्राञ्चौ	प्राञ्चः
सम्बोधनम्	हे प्राङ्	हे प्राञ्चौ	हे प्राञ्चः
द्वितीया	प्राञ्चम्	प्राञ्चौ	प्राचः
तृतीया	प्राचा	प्राग्भ्याम्	प्राग्भिः
चतुर्थी	प्राचे	प्राग्भ्याम्	प्राग्भ्यः
पञ्चमी	प्राचः	प्राग्भ्याम्	प्राग्भ्यः
षष्ठी	प्राचः	प्राचोः	प्राचाम्
सप्तमी	प्राचि	प्राचोः	प्राक्षु

❖ नुँम्-लोपः-कुत्वम् ❖ अचः, चौ ❖ जश्त्वादिकार्यम्

- ❖ सूत्रम्- अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति॥ (६,४.२४)
- ❖ सूत्रार्थः- हलन्तानामनिदितामङ्गानामुपधाया नस्य लोपः किति ङिति।
- ❖ नुम्। संयोगान्तस्य लोपः। नस्य कुत्वेन ङः। प्राङ्। प्राञ्चौ। प्राञ्चः॥
- ❖ सूत्रम्- अचः॥ (६,४.१३८)
- ❖ सूत्रार्थः- लुप्तनकारस्याञ्चतेर्भस्याकारस्य लोपः॥
- ❖ सूत्रम्- चौ॥ (६,३.१३८)
- ❖ सूत्रार्थः- लुप्ताकारनकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्याणो दीर्घः स्यात्।
- ❖ प्राचः। प्राचा। प्राग्भ्याम्॥
- ❖ प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रतीचः। प्रत्यग्भ्याम्॥

प्र+अञ्चु (क्विँन्)
प्र+अन् च्+स्(नुँम्-सलोपौ)
प्र+अन् (चलोपः)
प्र+अङ् (क्विँन्प्र...)
प्राङ्

प्र+अञ्चु (क्विँन्)
प्र+अन् च्+ औ
प्र+अं च्+ औ
प्र+अञ् च्+ औ
प्राञ्चौ

प्र+अञ्चु (क्विँन्)
प्र+अच्+ शस्
प्रा+च्+ शस्
प्राचः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु 'प्रति+अच्'शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	प्रत्यङ्	प्रत्यञ्चौ	प्रत्यञ्चः
सम्बोधनम्	हे प्रत्यङ्	हे प्रत्यञ्चौ	हे प्रत्यञ्चः
द्वितीया	प्रत्यञ्चम्	प्रत्यञ्चौ	प्रतीचः
तृतीया	प्रतीचा	प्रत्यग्भ्याम्	प्रत्यग्भिः
चतुर्थी	प्रतीचे	प्रत्यग्भ्याम्	प्रत्यग्भ्यः
पञ्चमी	प्रतीचः	प्रत्यग्भ्याम्	प्रत्यग्भ्यः
षष्ठी	प्रतीचः	प्रतीचोः	प्रतीचाम्
सप्तमी	प्रतीचि	प्रतीचोः	प्रत्यक्षु

❖ नुँम्-लोपः-कुत्वम् ❖ अचः, चौ ❖ जश्त्वादिकार्यम्

- ❖ सूत्रम्- अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति॥ (६,४.२४)
- ❖ सूत्रार्थः- हलन्तानामनिदितामङ्गानामुपधाया नस्य लोपः किति ङिति।
- ❖ नुम्। संयोगान्तस्य लोपः। नस्य कुत्वेन ङः। प्राङ्। प्राञ्चौ। प्राञ्चः॥
- ❖ सूत्रम्- अचः॥ (६,४.१३८)
- ❖ सूत्रार्थः- लुप्तनकारस्याञ्चतेर्भस्याकारस्य लोपः॥
- ❖ सूत्रम्- चौ॥ (६,३.१३८)
- ❖ सूत्रार्थः- लुप्ताकारनकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्याणो दीर्घः स्यात्।
- ❖ प्राचः। प्राचा। प्राग्भ्याम्॥
- ❖ प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रतीचः। प्रत्यग्भ्याम्॥

प्रति+अञ्चु (क्विँन्)
प्रति+अन् च्+स् (नुँम्-सलोपौ)
प्रति+अन् (चलोपः)
प्रति+अङ् (क्विँन्प्र...)
प्रत्यङ्

प्रति+अञ्चु (क्विँन्)
प्रति+अन् च्+ औ
प्रति+अं च्+ औ
प्रति+अञ् च्+ औ
प्रत्यञ्चौ

प्रति+अच्+ शस्
प्रती+च्+ शस्
प्रतीचः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु ‘उद्,सम्,सह,तिरस्+अच्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	उदङ्	उदञ्चौ	उदञ्चः
सम्बोधनम्	हे उदङ्	हे उदञ्चौ	हे उदञ्चः
द्वितीया	उदञ्चम्	उदञ्चौ	उदीचः
तृतीया	उदीचा	उदग्भ्याम्	उदग्भिः
चतुर्थी	उदीचे	उदग्भ्याम्	उदग्भ्यः
पञ्चमी	उदीचः	उदग्भ्याम्	उदग्भ्यः
षष्ठी	उदीचः	उदीचोः	उदीचाम्
सप्तमी	उदीचि	उदीचोः	उदक्षु

❖ नुँम्-लोपः-कुत्वम् ❖ अचः, चौ ❖ जश्त्वादिकार्यम्

- ❖ उदङ्। उदञ्चौ॥
- ❖ सूत्रम्- उद ईत्॥ (६,४.१३९)
- ❖ सूत्रार्थः- उच्छब्दात्परस्य लुप्तनकारस्याञ्चतेर्भस्याकारस्य ईत्। उदीचः। उदीचा। उदग्भ्याम्।
- ❖ सूत्रम्- समः समि॥ (६,३.९३)
- ❖ सूत्रार्थः- वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ (समः ‘समि’ आदेशः स्यात्)। सम्यङ्। सम्यञ्चौ। समीचः। सम्यग्भ्याम्॥
- ❖ सूत्रम्- सहस्य सध्रिः॥ (६,३.९५)
- ❖ सूत्रार्थः- तथा (वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे सहस्य ‘सध्रि’ आदेशः स्यात्)। सध्र्यङ्॥
- ❖ सूत्रम्- तिरसस्तिर्यलोपे॥ (६,३.९४)
- ❖ सूत्रार्थः- अलुप्ताकारेऽञ्चतौ वप्रत्ययान्ते तिरसस्तिर्यादेशः। तिर्यङ्। तिर्यञ्चौ। तिरश्चः। तिर्यग्भ्याम्॥

उद्+अच्+ शस् उद्+ईच्+ अस् उदीचः	सम्+अच्+ अस् समि+च्+ अस् समीचः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु ‘प्र+अञ्च्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

दिग्देशकालगमनाद्यर्थे				पूजार्थे			
विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	प्राङ्	प्राञ्चौ	प्राञ्चः	प्रथमा	प्राङ्	प्राञ्चौ	प्राञ्चः
सम्बोधनम्	हे प्राङ्	हे प्राञ्चौ	हे प्राञ्चः	सम्बोधनम्	हे प्राङ्	हे प्राञ्चौ	हे प्राञ्चः
द्वितीया	प्राञ्चम्	प्राञ्चौ	प्राचः	द्वितीया	प्राञ्चम्	प्राञ्चौ	प्राञ्चः
तृतीया	प्राचा	प्राग्भ्याम्	प्राग्भिः	तृतीया	प्राञ्चा	प्राङ्भ्याम्	प्राङ्भिः
चतुर्थी	प्राचे	प्राग्भ्याम्	प्राग्भ्यः	चतुर्थी	प्राञ्चे	प्राङ्भ्याम्	प्राङ्भ्यः
पञ्चमी	प्राचः	प्राग्भ्याम्	प्राग्भ्यः	पञ्चमी	प्राञ्चः	प्राङ्भ्याम्	प्राङ्भ्यः
षष्ठी	प्राचः	प्राचोः	प्राचाम्	षष्ठी	प्राञ्चः	प्राञ्चोः	प्राञ्चाम्
सप्तमी	प्राचि	प्राचोः	प्राक्षु	सप्तमी	प्राञ्चि	प्राञ्चोः	1.प्राङ्ख्षु 2.प्राङ्क्षु 3.प्राङ्षु

❖ सूत्रम्- नाञ्चेः पूजायाम्॥ (६,४.३०)

❖ सूत्रार्थः- पूजार्थस्याञ्चतेरुपधाया नस्य लोपो न। प्राङ्। प्राञ्चौ। नलोपाभावादलोपो न। प्राञ्चः। प्राङ्भ्याम्। प्राङ्क्षु॥ एवं पूजार्थे प्रत्यङ्ङादयः॥

प्र+अञ् च्+स् (सलोपः)
प्र+अन् (चलोपः)
प्र+अङ् (क्विँन्प्र...)
प्राङ्

प्राञ्च्+सु
प्राङ् क् +सु
प्राङ् ख् +षु
1.प्राङ्ख्षु 2.प्राङ्क्षु 3.प्राङ्षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु ‘प्रति+अञ्च्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

दिग्देशकालगमनाद्यर्थे

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	प्रत्यङ्	प्रत्यञ्चौ	प्रत्यञ्चः
सम्बोधनम्	हे प्रत्यङ्	हे प्रत्यञ्चौ	हे प्रत्यञ्चः
द्वितीया	प्रत्यञ्चम्	प्रत्यञ्चौ	प्रतीचः
तृतीया	प्रतीचा	प्रत्यग्भ्याम्	प्रत्यग्भिः
चतुर्थी	प्रतीचे	प्रत्यग्भ्याम्	प्रत्यग्भ्यः
पञ्चमी	प्रतीचः	प्रत्यग्भ्याम्	प्रत्यग्भ्यः
षष्ठी	प्रतीचः	प्रतीचोः	प्रतीचाम्
सप्तमी	प्रतीचि	प्रतीचोः	प्रत्यक्षु

पूजार्थे

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	प्रत्यङ्	प्रत्यञ्चौ	प्रत्यञ्चः
सम्बोधनम्	हे प्रत्यङ्	हे प्रत्यञ्चौ	हे प्रत्यञ्चः
द्वितीया	प्रत्यञ्चम्	प्रत्यञ्चौ	प्रत्यञ्चः
तृतीया	प्रत्यञ्चा	प्रत्यङ्भ्याम्	प्रत्यङ्भिः
चतुर्थी	प्रत्यञ्चे	प्रत्यङ्भ्याम्	प्रत्यङ्भ्यः
पञ्चमी	प्रत्यञ्चः	प्रत्यङ्भ्याम्	प्रत्यङ्भ्यः
षष्ठी	प्रत्यञ्चः	प्रत्यञ्चोः	प्रत्यञ्चाम्
सप्तमी	प्रत्यञ्चि	प्रत्यञ्चोः	1.प्रत्यङ्क्षु 2.प्रत्यङ्क्षु 3.प्रत्यङ्षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु ‘उद्+अञ्च्’शब्दस्य रुपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

दिग्देशकालगमनाद्यर्थे

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	उदङ्	उदञ्चौ	उदञ्चः
सम्बोधनम्	हे उदङ्	हे उदञ्चौ	हे उदञ्चः
द्वितीया	उदञ्चम्	उदञ्चौ	उदीचः
तृतीया	उदीचा	उदग्भ्याम्	उदग्भिः
चतुर्थी	उदीचे	उदग्भ्याम्	उदग्भ्यः
पञ्चमी	उदीचः	उदग्भ्याम्	उदग्भ्यः
षष्ठी	उदीचः	उदीचोः	उदीचाम्
सप्तमी	उदीचि	उदीचोः	उदक्षु

पूजार्थे

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	उदङ्	उदञ्चौ	उदञ्चः
सम्बोधनम्	हे उदङ्	हे उदञ्चौ	हे उदञ्चः
द्वितीया	उदञ्चम्	उदञ्चौ	उदञ्चः
तृतीया	उदञ्चा	उदङ्भ्याम्	उदङ्भिः
चतुर्थी	उदञ्चे	उदङ्भ्याम्	उदङ्भ्यः
पञ्चमी	उदञ्चः	उदङ्भ्याम्	उदङ्भ्यः
षष्ठी	उदञ्चः	उदञ्चोः	उदञ्चाम्
सप्तमी	उदञ्चि	उदञ्चोः	1.उदङ्क्षु 2.उदङ्‌क्षु 3.उदङ्‌षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु ‘सम्+अञ्च्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

दिग्देशकालगमनाद्यर्थे

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सम्यङ्	सम्यञ्चौ	सम्यञ्चः
सम्बोधनम्	हे सम्यङ्	हे सम्यञ्चौ	हे सम्यञ्चः
द्वितीया	सम्यञ्चम्	सम्यञ्चौ	समीचः
तृतीया	समीचा	सम्यग्भ्याम्	सम्यग्भिः
चतुर्थी	समीचे	सम्यग्भ्याम्	सम्यग्भ्यः
पञ्चमी	समीचः	सम्यग्भ्याम्	सम्यग्भ्यः
षष्ठी	समीचः	समीचोः	समीचाम्
सप्तमी	समीचि	समीचोः	सम्यक्षु

पूजार्थे

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सम्यङ्	सम्यञ्चौ	सम्यञ्चः
सम्बोधनम्	हे सम्यङ्	हे सम्यञ्चौ	हे सम्यञ्चः
द्वितीया	सम्यञ्चम्	सम्यञ्चौ	सम्यञ्चः
तृतीया	सम्यञ्चा	सम्यङ्भ्याम्	सम्यङ्भिः
चतुर्थी	सम्यञ्चे	सम्यङ्भ्याम्	सम्यङ्भ्यः
पञ्चमी	सम्यञ्चः	सम्यङ्भ्याम्	सम्यङ्भ्यः
षष्ठी	सम्यञ्चः	सम्यञ्चोः	सम्यञ्चाम्
सप्तमी	सम्यञ्चि	सम्यञ्चोः	1.सम्यङ्ङ्षु 2. सम्यङ्क्षु 3.सम्यङ्षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु ‘क्रुञ्च्’शब्दस्य रूपाणि (क्विँन्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	▪ क्रुङ्	क्रुञ्चौ	क्रुञ्चः
सम्बोधनम्	▪ हे क्रुङ्	हे क्रुञ्चौ	हे क्रुञ्चः
द्वितीया	क्रुञ्चम्	क्रुञ्चौ	क्रुञ्चः
तृतीया	क्रुञ्चा	○ क्रुङ्भ्याम्	○ क्रुङ्भिः
चतुर्थी	क्रुञ्चे	○ क्रुङ्भ्याम्	○ क्रुङ्भ्यः
पञ्चमी	क्रुञ्चः	○ क्रुङ्भ्याम्	○ क्रुङ्भ्यः
षष्ठी	क्रुञ्चः	क्रुञ्चोः	क्रुञ्चाम्
सप्तमी	क्रुञ्चि	क्रुञ्चोः	➢ 1.क्रुङ्ख्षु ➢ 2.क्रुङ्क्षु ➢ 3.क्रुङ्षु

❖ कुत्वम्, संयोगान्तलोपः

▪ हल्ङ्यादिलोपः

➢ ङ्णोः कुँक्टुँक् शरि, (चयो द्वितीयाः शरि पौष्करसादेरितिवाच्यम्) आदेशप्रत्यययोः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

चकारान्तेषु 'पयोमुच्'शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	▪ पयोमुक्-ग्	पयोमुचौ	पयोमुचः
सम्बोधनम्	▪ हे पयोमुक्-ग्	हे पयोमुचौ	हे पयोमुचः
द्वितीया	पयोमुचम्	पयोमुचौ	पयोमुचः
तृतीया	पयोमुचा	○ पयोमुग्भ्याम्	○ पयोमुग्भिः
चतुर्थी	पयोमुचे	○ पयोमुग्भ्याम्	○ पयोमुग्भ्यः
पञ्चमी	पयोमुचः	○ पयोमुग्भ्याम्	○ पयोमुग्भ्यः
षष्ठी	पयोमुचः	पयोमुचोः	पयोमुचाम्
सप्तमी	पयोमुचि	पयोमुचोः	➢ पयोमुक्षु

चोः कुः

▪ हल्ङ्यादिलोपः, जश्त्वम्, वाऽवसाने।

○ जश्त्वम्

➢ जश्त्वम्, खरि च

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

तकारान्तेषु ‘महत्’शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	महान्	महान्तौ	महान्तः
सम्बोधनम्	हे महन्	हे महान्तौ	हे महान्तः
द्वितीया	महान्तम्	महान्तौ	महतः
तृतीया	महता	महद्भ्याम्	महद्भिः
चतुर्थी	महते	महद्भ्याम्	महद्भ्यः
पञ्चमी	महतः	महद्भ्याम्	महद्भ्यः
षष्ठी	महतः	महतोः	महताम्
सप्तमी	महति	महतोः	महत्सु

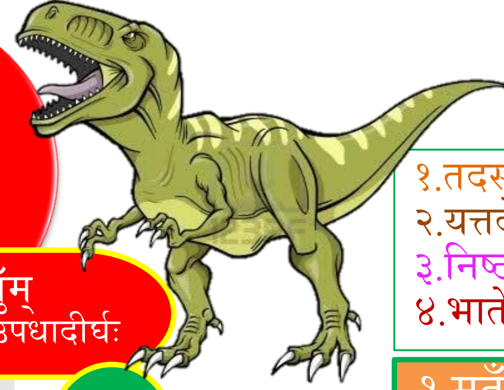
❖ नुँम्,सान्तमहतः संयोगस्य ❖ जश्त्वम् ❖ जश्त्वम्, चर्त्वम्

❖ उगित्वान्नुमि -
❖ सूत्रम्- सान्तमहतः संयोगस्य॥ (६,४.१०)
❖ सूत्रार्थः- सान्तसंयोगस्य महतश्च यो नकारस्तस्योपधाया दीर्घोऽसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने।
❖ महान्। महान्तौ। महान्तः। हे महन्। महद्भ्याम्॥

महत्+ स्	महत्+ औ
मह न् त्+ स्	मह न् त्+ औ
महा न् त्+ स्	महा न् त्+ औ
महा न् त्	महान्तौ
महान्	

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

तकारान्त-पुँल्लिङ्गभेदाः

१.महत्

सर्वनामस्थानेषु— नुँम्
सम्बुद्धिभिन्नसर्वनामस्थानेषु- उपधादीर्घः

२.अत्वन्त-शब्दाः

सर्वनामस्थानेषु-- नुँम्
सम्बुद्धिभिन्नसर्वनामस्थानेषु- उपधादीर्घः

१.तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुँप्
२.यत्तदेतेभ्यः परिमाणे वतुँप्
३.निष्ठा
४.भातेर्डवतुँ (उणादिसूत्रम्)

१.मतुँप्	२.वतुँप्	३.क्तवतुँ	४.डवतुँ
गोमत्	यावत्	पठितवत्	भवत्
बुद्धिमत्	तावत्	गतवत्	
मतिमत्	एतावत्	लिखितवत्	
शक्तिमत्	कियत्	दृष्टवत्	
आयुष्मत्	इयत्	गर्जितवत्	
वह्निवत्		मृतवत्	
धीमत्		खादितवत्	
धनवत्		पीतवत्	
ज्ञानवत्		विदितवत्	
लक्ष्मीवत्		हसितवत्	
रूपवत्		धृतवत्	
विद्यावत्		कृतवत्	
बलवत्		इत्यादयः	
इत्यादयः			

३.अभ्यस्तसंज्ञक-शतृँ-अन्तशब्दाः

नुँम्— नास्ति
उपधादीर्घः— कुत्रापि नास्ति

ददत्	१.जक्षत्
दधत्	२.जाग्रत्
जुह्वत्	३.दरिद्रत्
बिभ्यत्	४.चकासत्
बिभ्रत्	५.शासत्
जहत्	६.दीध्यत्
इत्यादयः	७.वेव्यत्

४.शतृँ-अन्त-शब्दाः

सर्वनामस्थानेषु-- नुँम्
उपधादीर्घः -- कुत्रापि नास्ति

१.लँटः शतृँ-शानचावप्रथमासमानाधिकरणे

कुर्वत्	चलत्
क्रीडत्	चिन्तयत्
खादत्	जपत्
गच्छत्	जीवत्
गर्जत्	तरत्
गुञ्जत्	त्यजत्
गायत्	पचत्
गृह्णत्	पठत्
जिघ्रत्	पिबत्
चरत्	तिष्ठत्
भवत्	इत्यादयः

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

तकारान्तेषु 'धीमत्'शब्दस्य रूपाणि (मतुँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	धीमान्	धीमन्तौ	धीमन्तः
सम्बोधनम्	हे धीमन्	हे धीमन्तौ	हे धीमन्तः
द्वितीया	धीमन्तम्	धीमन्तौ	धीमतः
तृतीया	धीमता	धीमद्भ्याम्	धीमद्भिः
चतुर्थी	धीमते	धीमद्भ्याम्	धीमद्भ्यः
पञ्चमी	धीमतः	धीमद्भ्याम्	धीमद्भ्यः
षष्ठी	धीमतः	धीमतोः	धीमताम्
सप्तमी	धीमति	धीमतोः	धीमत्सु

❖ नुँम्, अत्वसन्तस्य चाधातोः ❖ जश्त्वम् ❖ जश्त्वम्, चर्त्वम्

❖ सूत्रम्- अत्वसन्तस्य चाधातोः॥ (६,४.१४)

❖ सूत्रार्थः- (अत्वन्तस्य=१.म्अतुँप् २.व्अतुँप् ३.क्तव्अतुँ ४.डव्अतुँ अन्तस्य) उपधाया दीर्घो धातुभिन्न-असन्तस्य चासम्बुद्धौ सौ परे।

❖ उगित्तवान्नुम्। धीमान्। धीमन्तौ। धीमन्तः। हे धीमन् शसादौ महद्वत्॥

धीमत्+ स् (अत्वसन्तस्य चाधातोः)

धीमात्+ स्(उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः)

धीमान्त्+ स् (हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुँतिस्यपृक्तं हल्)

धीमान्त् (संयोगान्तस्य लोपः)

धीमान्

भा+ डवतुँ

भ्+ अवत्= भवत्

संस्कृतसारः

तकारान्तेषु 'भवत्'शब्दस्य रूपाणि (डवतुँ-शतृँ-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

- ❖ भातेर्डवतुः। डित्त्वसामर्थ्याद्= प्रत्ययस्य डित्करणबलात् अभस्यापि= भसंज्ञां विनापि टेर्लोपः। (अयं भावः – 'टेः' इति सूत्रेण डिति प्रत्ययपरे भसंज्ञकस्य टेर्लोपो भवति। अत्र 'डवतुँ' प्रत्ययस्य उणादित्वेन कप्रत्ययावधेरभावात् 'यचि भम्' इत्यनेन भसंज्ञा नैव जायते, इति जानन्नपि आचार्यः प्रत्यये डानुबन्धं करोति, तेन ज्ञायते यदत्र प्रत्ययस्य डित्करणबलेन भसंज्ञां विनापि टेर्लोपः) भवान्। भवन्तौ। भवन्तः।
- ❖ शत्रन्तस्य– भवन्॥

भवत्= आप

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	भवान्	भवन्तौ	भवन्तः
सम्बोधनम्	हे भवन्	हे भवन्तौ	हे भवन्तः
द्वितीया	भवन्तम्	भवन्तौ	भवतः
तृतीया	भवता	भवद्भ्याम्	भवद्भिः
चतुर्थी	भवते	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
पञ्चमी	भवतः	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
षष्ठी	भवतः	भवतोः	भवताम्
सप्तमी	भवति	भवतोः	भवत्सु

भवत्= होता हुआ

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	भवन्	भवन्तौ	भवन्तः
सम्बोधनम्	हे भवन्	हे भवन्तौ	हे भवन्तः
द्वितीया	भवन्तम्	भवन्तौ	भवतः
तृतीया	भवता	भवद्भ्याम्	भवद्भिः
चतुर्थी	भवते	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
पञ्चमी	भवतः	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
षष्ठी	भवतः	भवतोः	भवताम्
सप्तमी	भवति	भवतोः	भवत्सु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

तकारान्तेषु 'ददत्-जक्षत्' इत्यादीनां रूपाणि (शतृँ-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	ददत्-द्	ददतौ	ददतः
सम्बोधनम्	हे ददत्-द्	हे ददतौ	हे ददतः
द्वितीया	ददतम्	ददतौ	ददतः
तृतीया	ददता	ददद्भ्याम्	ददद्भिः
चतुर्थी	ददते	ददद्भ्याम्	ददद्भ्यः
पञ्चमी	ददतः	ददद्भ्याम्	ददद्भ्यः
षष्ठी	ददतः	ददतोः	ददताम्
सप्तमी	ददति	ददतोः	ददत्सु

❖ जश्त्वम्, वै.चर्त्वम्, नाभ्यस्ताच्छतुः ❖ जश्त्वम् ❖ जश्त्वम्, चर्त्वम्

❖ सूत्रम्- उभे अभ्यस्तम्॥ (६,१.५)

❖ सूत्रार्थः- षाष्ठद्वित्वप्रकरणे ये द्वे विहिते ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे स्तः॥ (डुदाञ् दाने)

❖ सूत्रम्- नाभ्यस्ताच्छतुः॥ (७,१.७८)

❖ सूत्रार्थः- अभ्यस्तात्परस्य शतुर्नुम् न। ददत्, ददद्। ददतौ। ददतः॥

❖ सूत्रम्- जक्षित्यादयः षट्॥ (६,१.६)

❖ सूत्रार्थः- षड्धातवोऽन्ये जक्षितिश्च सप्तम एते अभ्यस्तसंज्ञाः स्युः। जक्षत्, जक्षद्। जक्षतौ। जक्षतः॥

❖ एवं जाग्रत्। दरिद्रत्। शासत्। चकासत्॥

दा दा+ शतृँ
द दा+ अत् (ह्रस्वः)
द द्+ अत् (श्नाभ्यस्तयोरातः)
ददत्

संस्कृतसारः

छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

पकारान्तेषु ‘गुप्’ शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	१.गुप्, २.गुब्	गुपौ	गुपः
सम्बोधनम्	हे १.गुप्, २.गुब्	हे गुपौ	हे गुपः
द्वितीया	गुपम्	गुपौ	गुपः
तृतीया	गुपा	गुब्भ्याम्	गुब्भिः
चतुर्थी	गुपे	गुब्भ्याम्	गुब्भ्यः
पञ्चमी	गुपः	गुब्भ्याम्	गुब्भ्यः
षष्ठी	गुपः	गुपोः	गुपाम्
सप्तमी	गुपि	गुपोः	गुप्सु

❖ गुप्, गुब् । गुपौ । गुपः । गुब्भ्याम् ॥

❖ जश्त्वम्, वै.चर्त्वम्,

❖ जश्त्वम्

❖ जश्त्वम्, चर्त्वम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

शकारान्तेषु 'तादृश्-यादृश्' इत्यादीनां रूपाणि (क्विँन्प्रत्ययान्ताः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	तादृक्-ग्	तादृशौ	तादृशः
सम्बोधनम्	हे तादृक्-ग्	हे तादृशौ	हे तादृशः
द्वितीया	तादृशम्	तादृशौ	तादृशः
तृतीया	तादृशा	तादृग्भ्याम्	तादृग्भिः
चतुर्थी	तादृशे	तादृग्भ्याम्	तादृग्भ्यः
पञ्चमी	तादृशः	तादृग्भ्याम्	तादृग्भ्यः
षष्ठी	तादृशः	तादृशोः	तादृशाम्
सप्तमी	तादृशि	तादृशोः	तादृक्षु

❖ षत्वम्,जश्त्वम्, कुत्वम्, वै.चर्त्वम्, (भ्यमादौ चर्त्वं न)

❖ सूत्रम्- त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च॥ (३,२.६०)
❖ सूत्रार्थः- त्यदादिषूपपदेष्वज्ञानार्थाद्दृशेः कञ् स्यात्। चात् क्विँन्॥
❖ सूत्रम्- आ सर्वनाम्नः॥ (६,३.९१)
❖ सूत्रार्थः- सर्वनाम्न आकारोऽन्तादेशः स्याद्दृग्दृशवतुँषु।
❖ तादृक्, तादृग्। तादृशौ। तादृशः। तादृग्भ्याम्॥

१.त्यद् — त्यादृश्
२.तद् — तादृश्
३.यद् — यादृश्
४.एतद् — एतादृश्
५.इदम् —ईदृश्
६.अदस् — अमूदृश्
७.युष्मद् — त्वादृश्, युष्मादृश्
८.अस्मद् — मादृश्, अस्मादृश्
९.भवतु — भवादृश्
१०.किम् — कीदृश्
११.समान — सदृश्
१२.अन्य — अन्यादृश्

तद् दृश्+ कञ्/ क्विँन्
ता दृश् + अ
१.कञ्पक्षे- तादृश (रामवत्)
२. क्विँन्पक्षे- तादृश्+ स्
तादृष्
तादृड्
तादृग्
तादृक्

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

शकारान्तेषु ‘विश्’ शब्दस्य रुपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	१.विट्, २.विड्	विशौ	विशः
सम्बोधनम्	हे १.विट्, २.विड्	हे विशौ	हे विशः
द्वितीया	विशम्	विशौ	विशः
तृतीया	विशा	विड्भ्याम्	विड्भिः
चतुर्थी	विशे	विड्भ्याम्	विड्भ्यः
पञ्चमी	विशः	विड्भ्याम्	विड्भ्यः
षष्ठी	विशः	विशोः	विशाम्
सप्तमी	विशि	विशोः	१.विट्त्सु २.विट्सु

❖ विट्, विड्। विशौ। विशः। विड्भ्याम्॥

विश्+ स् (हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुँतिस्यपृक्तं हल्)
विष् (व्रश्च-भ्रस्ज्.....................)
विड्-2 (झलां जशोऽन्ते)
विट्-1 (वाऽवसाने)

विश्+ सु
विष् + सु (व्रश्च-भ्रस्ज्.....................)
विड् + सु-2 (झलां जशोऽन्ते)
विड् + ध् सु (डः सि धुँट्)
विड् + त् सु (खरि च)
विट्त्सु-1 (धुँडभावे चर्त्वे कृते- 2.- विट्सु)

❖ षत्वम्, जश्त्वम्, वै.चर्त्वम् ❖ षत्वम्, जश्त्वम् ❖ षत्वम्, जश्त्वम्, वै.धुँट्, चर्त्वम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

शकारान्तेषु 'नश्' शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	१.नक्, २. नग् ३.नट्, ४. नड्	नशौ	नशः
सम्बोधनम्	हे ,,	हे नशौ	हे नशः
द्वितीया	नशम्	नशौ	नशः
तृतीया	नशा	१.नग्भ्याम् २.नड्भ्याम्	१.नग्भिः २.नड्भिः
चतुर्थी	नशे	,,	१.नग्भ्यः २.नड्भ्यः
पञ्चमी	नशः	,,	,,
षष्ठी	नशः	नशोः	नशाम्
सप्तमी	नशि	नशोः	१.नक्षु २.नट्त्सु ३.नट्सु

- सूत्रम्- नशेर्वा॥ (८,२.६३)
- सूत्रार्थः- नशेः कवर्गोऽन्तादेशो वा पदान्ते।
- नक्, नग् नट्, नड्। नशौ। नशः। नग्भ्याम्, नड्भ्याम्॥

नश्+ स्
नष् (व्रश्च-भ्रस्ज्..)
नड् (झलां जशोऽन्ते)
नग्-2 (नशेर्वा) - 4 नड्
नक्-1 (वाऽवसाने)-3नट्

- षडगकाः, षडटाः
- षडगाः, षडौ
- षडगकाः, षडधटाः

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

शकारान्तेषु 'घृतस्पृश्' शब्दस्य रूपाणि (क्विँन्-प्रत्ययान्तः)

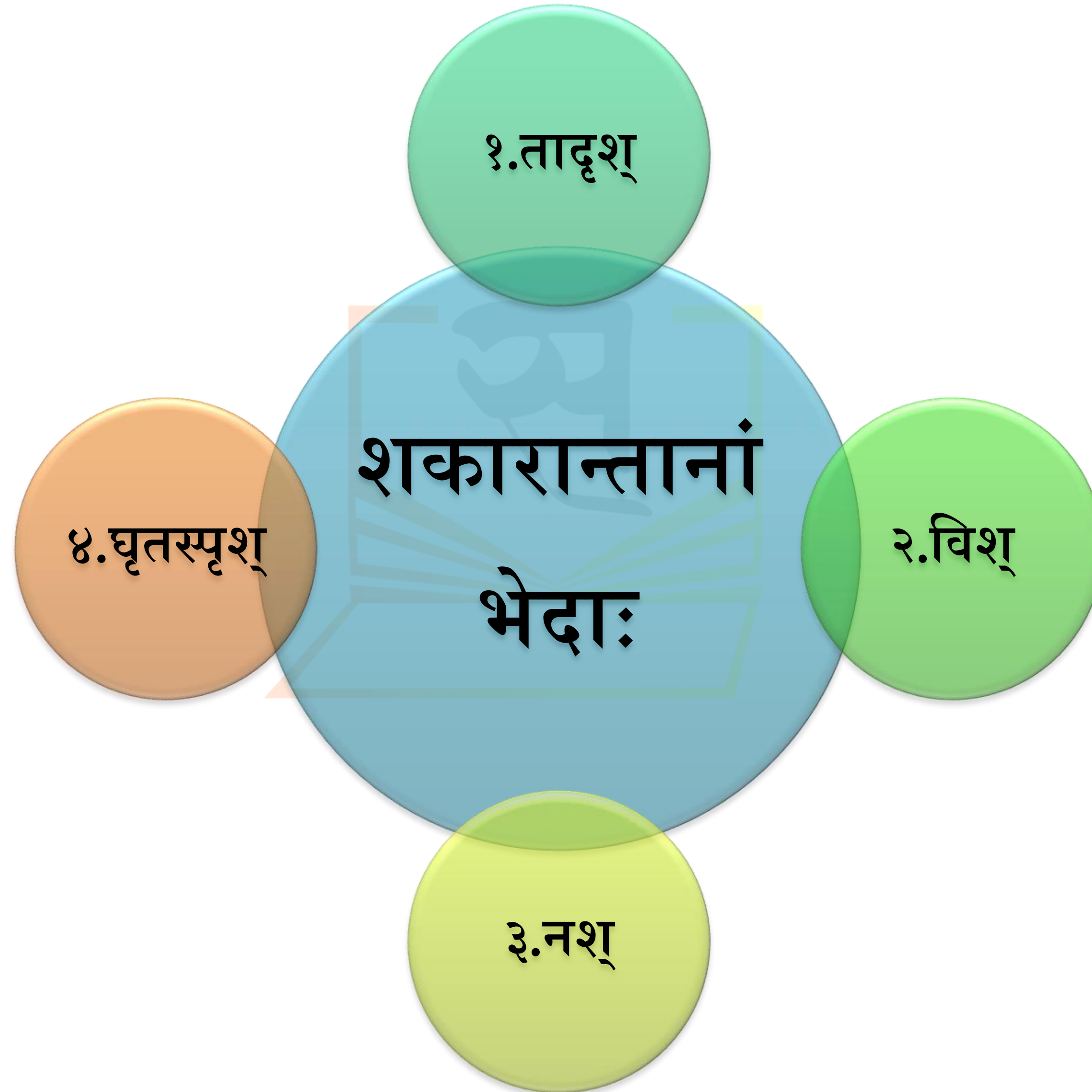
लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुँल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	घृतस्पृक्-ग्	घृतस्पृशौ	घृतस्पृशः
सम्बोधनम्	हे घृतस्पृक्-ग्	हे घृतस्पृशौ	हे घृतस्पृशः
द्वितीया	घृतस्पृशम्	घृतस्पृशौ	घृतस्पृशः
तृतीया	घृतस्पृशा	घृतस्पृग्भ्याम्	घृतस्पृग्भिः
चतुर्थी	घृतस्पृशे	घृतस्पृग्भ्याम्	घृतस्पृग्भ्यः
पञ्चमी	घृतस्पृशः	घृतस्पृग्भ्याम्	घृतस्पृग्भ्यः
षष्ठी	घृतस्पृशः	घृतस्पृशोः	घृतस्पृशाम्
सप्तमी	घृतस्पृशि	घृतस्पृशोः	घृतस्पृक्षु

- सूत्रम्- स्पृशोऽनुदके क्विँन्॥ (३,२.५८)
- सूत्रार्थः- अनुदके सुप्युपपदे स्पृशेः क्विँन्।
- घृतस्पृक्, घृतस्पृग्। घृतस्पृशौ। घृतस्पृशः॥

घृतस्पृश् + स्
घृतस्पृष् (व्रश्च-भ्रस्ज्..)
घृतस्पृड् (झलां जशोऽन्ते)
घृतस्पृग्-2 (क्विँन्प्रत्ययस्य कुः)
घृतस्पृक्-1 (वाऽवसाने)

- षडगकाः
- षडगाः
- षडगकाः, आदेशप्रत्यययोः

१.तादृश्
शकारान्तानां भेदाः
४.घृतस्पृश्
२.विश्
३.नश्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

षकारान्तेषु 'दधृष्' शब्दस्य रूपाणि (क्विँन्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	१.दधृक्, २.दधृग्	दधृषौ	दधृषः
सम्बोधनम्	हे १.दधृक्,२.दधृग्	हे दधृषौ	हे दधृषः
द्वितीया	दधृषम्	दधृषौ	दधृषः
तृतीया	दधृषा	दधृग्भ्याम्	दधृग्भिः
चतुर्थी	दधृषे	दधृग्भ्याम्	दधृग्भ्यः
पञ्चमी	दधृषः	दधृग्भ्याम्	दधृग्भ्यः
षष्ठी	दधृषः	दधृषोः	दधृषाम्
सप्तमी	दधृषि	दधृषोः	दधृक्षु

❖ जश्त्वम्,कुत्वम्, वै.चर्त्वम्, ❖ जश्त्वम्, कुत्वम् ❖ जश्त्वम्, कुत्वम् चर्त्वम्

❖ दधृक्, दधृग् । दधृषौ । दधृग्भ्याम् ॥

दधृष् + स्
दधृड् (झलां जशोऽन्ते)
दधृग् -2 (क्विँन्प्रत्ययस्य कुः)
दधृक् -1 (वाऽवसाने)

दधृष् + सु
दधृड् + सु-2 (झलां जशोऽन्ते)
दधृग् + सु (क्विँन्प्रत्ययस्य कुः)
दधृक् + सु (खरि च)
दधृक् + षु (आदेशप्रत्यययोः)
दधृक्षु

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

षकारान्तेषु 'रत्नमुष्' शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	रत्नमुट्-ड्	रत्नमुषौ	रत्नमुषः
सम्बोधनम्	हे रत्नमुट्-ड्	हे रत्नमुषौ	हे रत्नमुषः
द्वितीया	रत्नमुषम्	रत्नमुषौ	रत्नमुषः
तृतीया	रत्नमुषा	रत्नमुड्भ्याम्	रत्नमुड्भिः
चतुर्थी	रत्नमुषे	रत्नमुड्भ्याम्	रत्नमुड्भ्यः
पञ्चमी	रत्नमुषः	रत्नमुड्भ्याम्	रत्नमुड्भ्यः
षष्ठी	रत्नमुषः	रत्नमुषोः	रत्नमुषाम्
सप्तमी	रत्नमुषि	रत्नमुषोः	रत्नमुट्त्सु- ट्सु

❖ (रत्नमुट्-ड् ,) रत्नमुषौ। रत्नमुड्भ्याम्॥

❖ जश्त्वम्, वै.चर्त्वम्,

❖ जश्त्वम्

❖ जश्त्वम्, धुट्, चर्त्वम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

षकारान्तेषु 'षष्' शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	बहुवचनम्
प्रथमा	१.षट्, २.षड्
द्वितीया	१.षट्, २.षड्
तृतीया	षड्भिः
चतुर्थी	षड्भ्यः
पञ्चमी	षड्भ्यः
षष्ठी	षण्णाम्
सप्तमी	१.षट्त्सु, २.षट्सु

❖ षट्, षड् । षड्भिः । षड्भ्यः । षण्णाम् । (षट्त्सु) षट्सु ॥

षष् + अस् (ष्णान्ताः षट्)
षष् (षड्भ्यो लुक्)
षड् -२ (झलां जशोऽन्ते)
षट्-१ (वाऽवसाने)

षष् + आम् (ष्णान्ताः षट्)
षष् + नाम् (षट्चतुर्भ्यश्च) (पदसंज्ञा)
षड् + नाम् (झलां जशोऽन्ते)
षड् + णाम् (ष्टुना ष्टुः)
षण् + णाम् (प्रत्यये भाषायां नित्यम्)
षण्णाम्

❖ जश्त्वम्, वै.चर्त्वम्,
❖ जश्त्वम्
❖ जश्त्वम्, धुट्, चर्त्वम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

षकारान्तेषु ‘पिपठिष्’ शब्दस्य रूपाणि (क्विँप्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

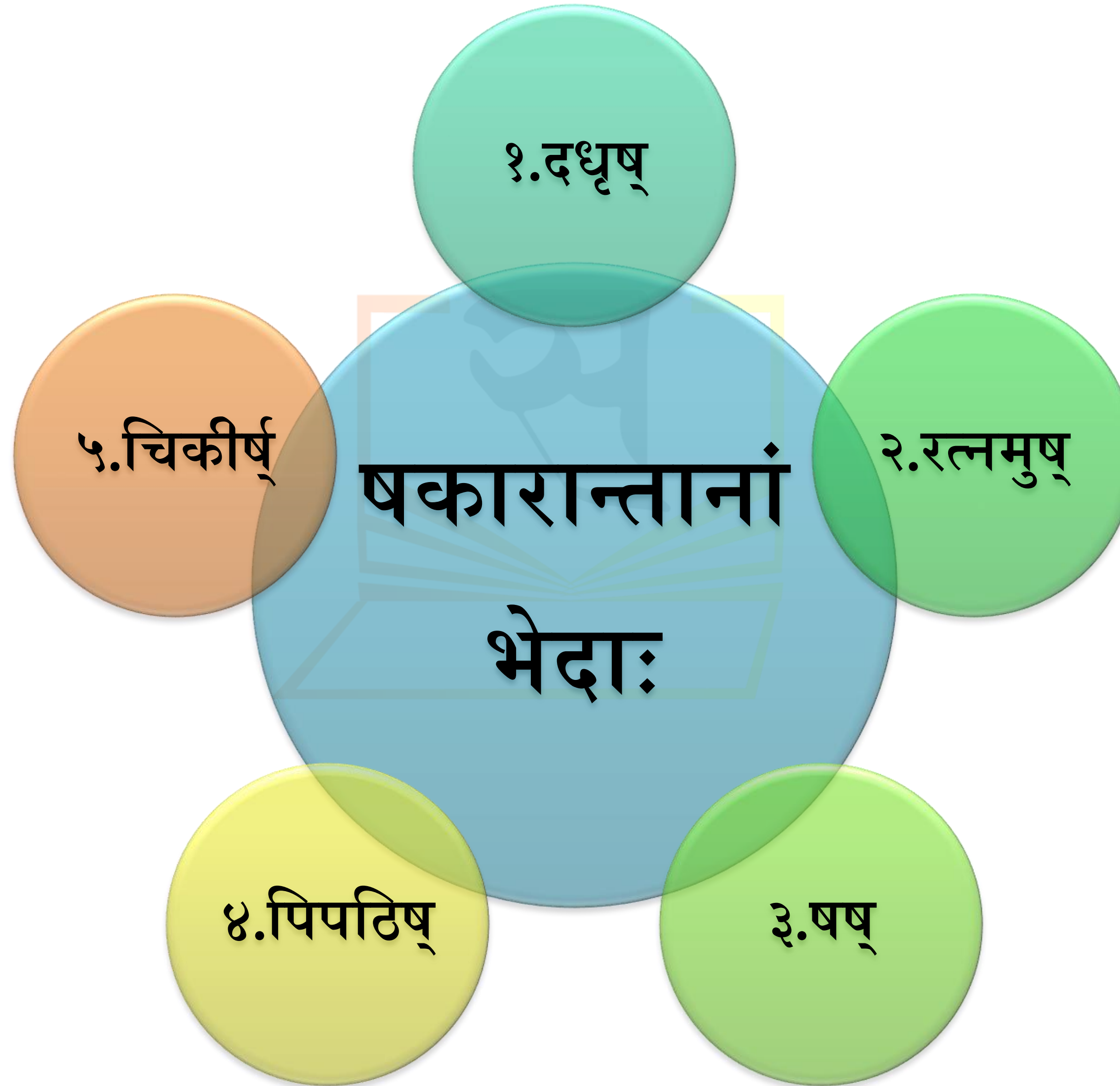
विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	पिपठीः	पिपठिषौ	पिपठिषः
सम्बोधनम्	हे पिपठीः	हे पिपठिषौ	हे पिपठिषः
द्वितीया	पिपठिषम्	पिपठिषौ	पिपठिषः
तृतीया	पिपठिषा	पिपठीर्भ्याम्	पिपठीर्भिः
चतुर्थी	पिपठिषे	पिपठीर्भ्याम्	पिपठीर्भ्यः
पञ्चमी	पिपठिषः	पिपठीर्भ्याम्	पिपठीर्भ्यः
षष्ठी	पिपठिषः	पिपठिषोः	पिपठिषाम्
सप्तमी	पिपठिषि	पिपठिषोः	पिपठीःषु पिपठीष्षु

- ❖ रुँत्वं प्रति षत्वस्यासिद्धत्वात् ससजुषो रुँरिति रुँत्वम्॥
- ❖ सूत्रम्- **वोंरुपधाया दीर्घ इकः॥ (८,२.७६)**
- ❖ सूत्रार्थः- रेफवान्तयोर्धात्वोरुपधाया इको दीर्घः पदान्ते। पिपठीः। पिपठिषौ। पिपठीर्भ्याम्॥
- ❖ सूत्रम्- **नुँम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि॥ (८,३.५८)**
- ❖ सूत्रार्थः- एतैः प्रत्येकं व्यवधानेऽपि इण्कुभ्यां परस्य सस्य मूर्धन्यादेशः। ष्टुत्वेन पूर्वस्य षः। पिपठीष्षु, पिपठीःषु॥
- ❖ चिकीः। चिकीर्षौ। चिकीर्भ्याम्। चिकीर्षु॥

पिपठिष् (आदेशप्रत्यययोः-8.3.59)
पिपठिष् + स्
पिपठिर् (ससजुषो रुँः -8.3.59)
पिपठीर्
पिपठीः

पिपठिष् + सु
पिपठीर् + सु
पिपठीः + सु पिपठीस् + सु
पिपठीः + षु पिपठीस् + षु
पिपठीःषु पिपठीष्षु

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु ‘विद्वस्’ शब्दस्य रूपाणि (वसुँ-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	विद्वान्	विद्वांसौ	विद्वांसः
सम्बोधनम्	हे विद्वन्	हे विद्वांसौ	हे विद्वांसः
द्वितीया	विद्वांसम्	विद्वांसौ	विदुषः
तृतीया	विदुषा	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भिः
चतुर्थी	विदुषे	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
पञ्चमी	विदुषः	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
षष्ठी	विदुषः	विदुषोः	विदुषाम्
सप्तमी	विदुषि	विदुषोः	विद्वत्सु

- ❖ विद्वान्। विद्वांसौ। हे विद्वन्॥
- ❖ सूत्रम्- वसोः सम्प्रसारणम्॥ (६,४.१३१)
- ❖ सूत्रार्थः- वस्वन्तस्य भस्य सम्प्रसारणं स्यात्।
- ❖ विदुषः। वसुस्रंस्विति दः। विद्वद्भ्याम्॥

विद्वस्+ स्
विद्वन् स्+ स् (उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः)
विद्वान् स्+ स् (सान्त-महतःसंयोगस्य)
विद्वान् (सकारलोपौ)

विद्वस्+ शस्
विदुस्+ अस्
विदुष्+ अस्
विदुषः

विद्वस्+ औ
विद्वन्स्+ औ (उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः)
विद्वान् स्+ औ (सान्त-महतःसंयोगस्य)
विद्वां स्+ औ (अनुस्वारः)
विद्वांसौ

विद्वस्+ भ्याम् (वसुस्रंसु..)
विद्वद्भ्याम्

❖ नुँम्, असम्बुद्धौ दीर्घः, अनुस्वारः ❖ दत्वम् ❖ दत्वम्, चर्त्वम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु 'पुंस्' शब्दस्य रूपाणि (औणादिक-डुम्सुँन्-प्रत्ययान्तः)

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	पुमान्	पुमांसौ	पुमांसः
सम्बोधनम्	हे पुमन्	हे पुमांसौ	हे पुमांसः
द्वितीया	पुमांसम्	पुमांसौ	पुंसः
तृतीया	पुंसा	पुम्भ्याम्	पुम्भिः
चतुर्थी	पुंसे	पुम्भ्याम्	पुम्भ्यः
पञ्चमी	पुंसः	पुम्भ्याम्	पुम्भ्यः
षष्ठी	पुंसः	पुंसोः	पुंसाम्
सप्तमी	पुंसि	पुंसोः	पुंसु

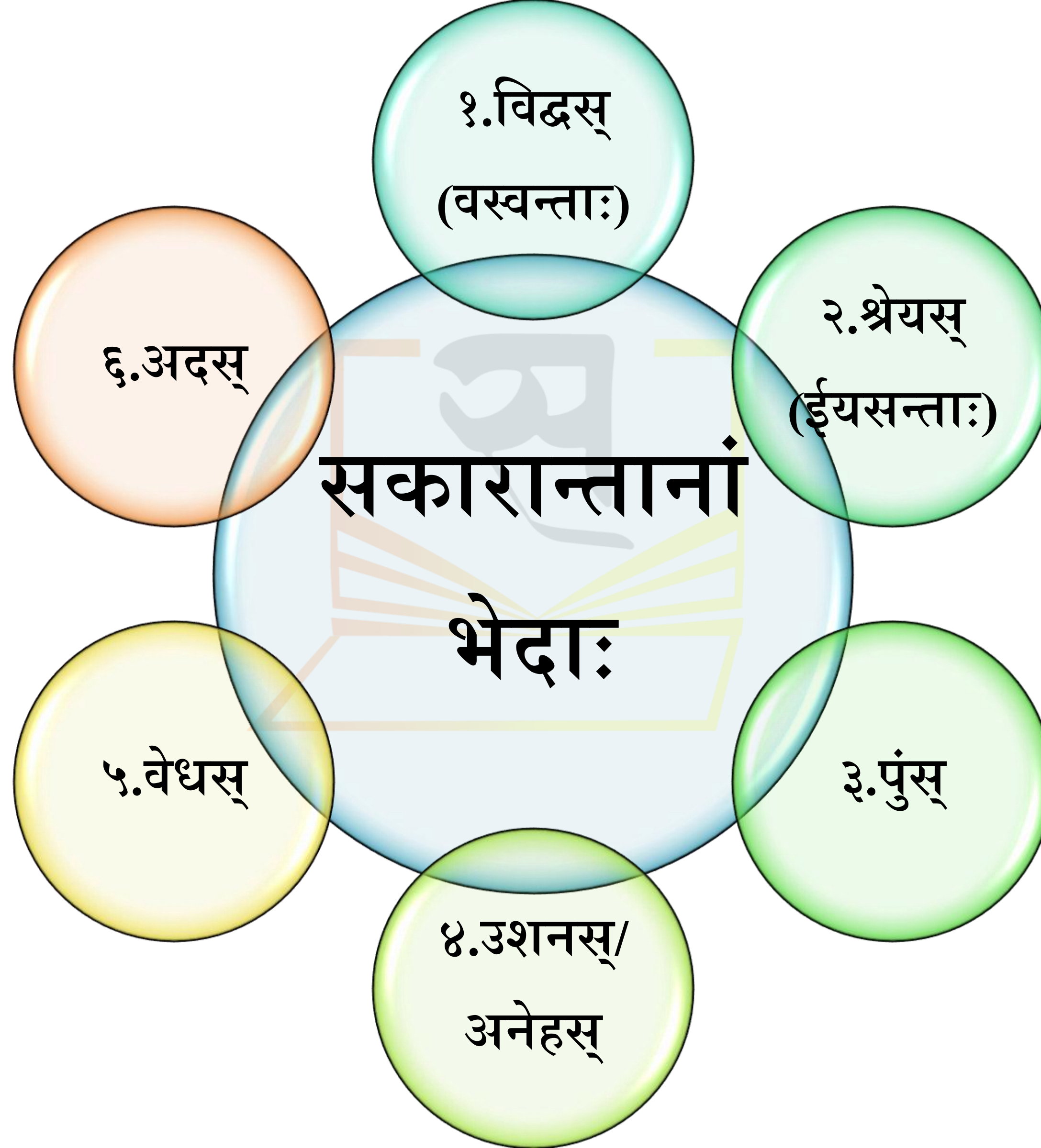
- सूत्रम्- पुंसोऽसुँङ्॥ (७,१.८९)
- सूत्रार्थः- सर्वनामस्थाने विवक्षिते पुंसोऽसुँङ् स्यात्।
- पुमान्। हे पुमन्। पुमांसौ। पुंसः। पुम्भ्याम्। पुंसु॥

पुंस्+ स्
पुम् असुँ+ स् (पुंसोऽसुँङ्)
पुम् अ न् स्+ स् (उगिदचां सर्वनामस्थानेऽधातोः)
पुम् आ न् स्+ स्(सान्त-महतःसंयोगस्य)
पुमान् (सकारलोपौ)

पुंस्+ भ्याम् (संयोगान्तस्य लोपः)
पुम्+ भ्याम्
पुम्भ्याम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु ‘उशनस्’ शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	उशना	उशनसौ	उशनसः
सम्बोधनम्	हे उशन, हे उशनन् हे उशनः	हे उशनसौ	हे उशनसः
द्वितीया	उशनसम्	उशनसौ	उशनसः
तृतीया	उशनसा	उशनोभ्याम्	उशनोभिः
चतुर्थी	उशनसे	उशनोभ्याम्	उशनोभ्यः
पञ्चमी	उशनसः	उशनोभ्याम्	उशनोभ्यः
षष्ठी	उशनसः	उशनसोः	उशनसाम्
सप्तमी	उशनसि	उशनसोः	1.उशनःसु 2.उशनस्सु

- ❖ अनङ्, वैकल्पिक-अनँङादयः
- ❖ रुँत्वम् उत्वं गुणः
- ❖ वा शरि

- ❖ ऋदुशनस्... इत्यनङ्। उशना। उशनसौ।
- ❖ वार्तिकम्- (अस्य संबुद्धौ वानङ्, नलोपश्च वा वाच्यः)
- ❖ अर्थः- उशनस् इत्यस्य सकारस्य सम्बुद्धौ विकल्पेन अनङ् भवति, तथा विकल्पेन नलोपो भवति।
- ❖ हे उशन, हे उशनन्, हे उशनः। हे उशनसौ। उशनोभ्याम्। उशनस्सु॥
- ❖ अनेहा। अनेहसौ। हे अनेहः॥

उशनस् + स्
उशन अन्+ स् (ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसां च)
उशनन्+ स् (अतो गुणे)
उशनान्+ स् (सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ)
उशनान्+ स् (सकार-नकारलोपौ)
उशना

उशनस् + (स्)= उशनः-3
उशनन्-2+ (स्)
उशन-1
उशना

उशनस् + भ्याम्
उशन रुँ + भ्याम्
उशन उ + भ्याम्
उशनोभ्याम्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु 'वेधस्' शब्दस्य रूपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	वेधाः	वेधसौ	वेधसः
सम्बोधनम्	हे वेधः	हे वेधसौ	हे वेधसः
द्वितीया	वेधसम्	वेधसौ	वेधसः
तृतीया	वेधसा	वेधोभ्याम्	वेधोभिः
चतुर्थी	वेधसे	वेधोभ्याम्	वेधोभ्यः
पञ्चमी	वेधसः	वेधोभ्याम्	वेधोभ्यः
षष्ठी	वेधसः	वेधसोः	वेधसाम्
सप्तमी	वेधसि	वेधसोः	1.वेधःसु 2.वेधस्सु

❖ अत्वसन्तस्य चाधातोः- दीर्घः

❖ रुँत्वम् उत्वं गुणः

❖ वा शरि

❖ वेधाः। वेधसौ। हे वेधः। वेधोभ्याम्॥

वेधस् + स्
वेधास् + स् (अत्वसन्तस्य चाधातोः)
वेधास् + स् (हल्ङ्याभ्यो.........)
वेधास्
वेधाः

वेधस् + भ्याम्
वेध रुँ + भ्याम्
वेध उ + भ्याम्
वेधोभ्याम्

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु ‘अदस्’ शब्दस्य प्रक्रिया

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुल्लिङ्गाः)

- सूत्रम्- अदस औ सुँलोपश्च॥ (७,२.१०७)
- सूत्रार्थः- अदस औकारोऽन्तादेशः स्यात्सौ परे सुँलोपश्च।
- तदोरिति सः। असौ। त्यदाद्यत्वम्। वृद्धिः॥
- सूत्रम्- अदसोऽसेर्दादु दो मः॥ (८,२.८०) (पदच्छेदः– अदसः, असेः, दात्, उ, दः, मः)
- सूत्रार्थः- अदसोऽसान्तस्य दात्परस्य (स्वरवर्णस्य) उदूतौ स्तः, दस्य मश्च।
- आन्तरतम्याद् ह्रस्वस्य (स्वरवर्णस्य) — उः, दीर्घस्य (स्वरवर्णस्य) — ऊः।

अदस् + स् (त्यदादीनामः > प्राप्ते)
अद औ + स् (अदस औ सुलोपश्च)
अद औ + (वृद्धिरेचि)
अदौ (अदसोऽसेर्दादु दो मः > प्राप्ते)
असौ (तदोः सः सावनन्त्योः)

अदस् + औ
अद अ + औ (त्यदादीनामः)
अद + औ (अतो गुणे)
अदौ (वृद्धिरेचि)
अमू (अदसोऽसेर्दादु दो मः)

सकारान्त भिन्नस्य

अद स्
↓
म

1

दकारात्परे स्वरवर्णस्य

अ इ उ → उ

आ ई ऊ ए ऐ ओ औ → ऊ

2

संस्कृतसारः छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु ‘अदस्’ शब्दस्य प्रक्रिया

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम् (हलन्तपुंल्लिङ्गाः)

- जसः शी। गुणः॥
- सूत्रम्- एत ईद्बहुवचने॥ (८,२.८१)
- सूत्रार्थः- अदसो दात्परस्यैत ईद्दस्य च मो बह्वर्थोक्तौ।
- अमी। पूर्वत्रासिद्धमिति विभक्तिकार्यं (‘अमि पूर्वः’ इत्यादिकम्) प्राक्, पश्चादुत्वमत्वे। अमुम्। अमू। अमून्। मुत्वे कृते घिसंज्ञायां नाभावः॥
- सूत्रम्- न मु ने॥ (८,२.३)
- सूत्रार्थः- नाभावे कर्तव्ये कृते च ‘मु’भावो नासिद्धः।
- अमुना। अमूभ्याम् ३। अमीभिः। अमुष्मै। अमीभ्यः २। अमुष्मात्। अमुष्य। अमुयोः २। अमीषाम्। अमुष्मिन्। अमीषु॥
- ॥ इति हलन्तपुँल्लिङ्गाः॥

अदस् + आ
अद अ + आ
अद + आ (टाङसि..< प्राप्ते)
अमु + आ (अदसोऽसेर्दादु दो मः)
अमु + आ (न मु ने, शेषो घ्यसखि-1.4.7)
अमु + ना (आङो नाऽस्त्रियाम्)
अमुना

अदस् + जस्
अद अ + शी
अद + ई
अदे
अमी

अदस् + भ्याम्
अद अ +भ्याम्
अद +भ्याम्
अदाभ्याम् (सुपि च)
अमूभ्याम्

अदस् + अम्
अद अ +अम्
अदम्
अमुम्

अदस् + शस्
अद अ +अस्
अदान्
अमून्

संस्कृतसारः
छिद्यन्ते सर्वसंशयाः

सकारान्तेषु ‘अदस्’ शब्दस्य रुपाणि

लघुसिद्धान्तकौमुद्याम्
(हलन्तपुल्लिङ्गाः)

विभक्तयः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	अदौ > असौ	अदौ > अमू	अदे > अमी
द्वितीया	अदम् > अमुम्	अदौ > अमू	अदान् > अमून्
तृतीया	अमुना	अदाभ्याम् > अमूभ्याम्	अदेभिः > अमीभिः
चतुर्थी	अदस्मै > अमुष्मै	अदाभ्याम् > अमूभ्याम्	अदेभ्यः > अमीभ्यः
पञ्चमी	अदस्माद् > अमुष्मात्-द्	अदाभ्याम् > अमूभ्याम्	अदेभ्यः > अमीभ्यः
षष्ठी	अदस्य > अमुष्य	अदयोः > अमुयोः	अदेषाम् > अमीषाम्
सप्तमी	अदस्मिन् > अमुष्मिन्	अदयोः > अमुयोः	अदेषु > अमीषु

- ❖ अदस औ सुँलोपश्च।
- ❖ तदोः सः सावनन्त्योः।
- ❖ त्यदादीनामः।
- ❖ यथायथं विभक्तिकार्याणि
- ❖ अदसोऽसेर्दादु दो मः।
- ❖ त्यदादीनामः।
- ❖ यथायथं विभक्तिकार्याणि
- ❖ एत ईद्बहुवचने

✓ ध्यातव्यम्— टाविभक्तौ तु ‘न मु ने’ इति सूत्रकारणाद् उत्व-मत्वं आदौ प्रवर्त्तते। ततः घिसंज्ञाकार्यं भवति।

✓ भिसि तु ‘नेदमदसोरकोः’ इति निषेधाद् ‘ऐस्’ न भवतीति विशेषः।

✓ *सुँ-टा’विभक्तिं विहाय त्यदादित्व-पररूपकार्यानन्तरं सर्वासु विभक्तिषु ‘सर्व’शब्दवत्प्रक्रिया ज्ञेया।*

हलन्तपुँल्लिङ्गम्-२(प्रश्नोत्तराणि)

1.'ङेप्रथमयोरम्' इति सूत्रेण अमादेशः कुत्र ?

क. प्रथमायाम्

ख. ङे-प्रथमायाम्

ग. ङे, प्रथमाद्वितीययोः

घ. शसं विहाय ङे प्रथमाद्वितीययोः

2. सुँविभक्तौ एतेषु न भवति—

क. त्व

ख. अम्

ग. अह

घ. यूय

3.युष्मदस्मदो आत्वं कुत्र भवति ?

क. सुप्, औ, भिस्, भ्याम्, द्वितीयाविभक्तौ

ख. औ, जस्, शम्, भ्याम्

ग. द्वितीयाविभक्तौ, औ, भिस् भ्याम्

घ. भ्याम्, भ्यस्, टा, सुप्, सुँ

4.एतेषु असङ्गतं चिनुत—

क. शसो नो भवति— युष्मान् अस्मान्

ख. 'पञ्चम्या अत्' इत्यनेन अत्-आदेशे— त्वत् मत्

ग. 'ङसोऽश्' भवति— तव मम

घ. 'योऽचि' इत्यनेन यादेशः टा-ओस्-ङिविभक्तिषु भवति।

5. असङ्गतं चिनुत—

क. युष्मदस्मदोः षष्ठी-चतुर्थी-द्वितीयाया बहुवचनेषु क्रमशः 'वः नः' इति भवतः।

ख. युष्मदस्मदोः षष्ठी-चतुर्थी-द्वितीयाया द्विवचनेषु क्रमशः 'वां नौ' इति भवतः।

ग. युष्मदस्मदोः षष्ठी-चतुर्थी-द्वितीयाया एकवचनेषु क्रमशः 'त्वा मा' इति भवतः।

घ. युष्मदस्मदोः षष्ठी-चतुर्थी-द्वितीयायाः द्विवचनेषु क्रमशः 'वां नौ' इति भवतः।

6. असङ्गतं चिनुत—

क. 'द्वितीयायाञ्च'— त्वां माम्

ख. 'साम आकम्'— युष्माकम् अस्माकम्

ग.	‘त्वामौ द्वितीयायाः’— त्वा मा

**घ.	‘पञ्चम्या अत्’— त्वत् मत्**

7. ‘शिवं वो नो दद्याद्’ अत्र ‘वो नो’ इत्यनयोः क्रमेणार्थः कः?

क.	अस्मभ्यम्, युष्मभ्यम्

**ख.	युष्मभ्यम्, अस्मभ्यम्**

ग.	युष्माकम्, अस्माकम्

घ.	युष्मान्, अस्मान्

8. ‘सुपाद्’ शब्दस्य शसि किं रूपम् ?

क.	सुपादः

**ख.	सुपदः**

ग.	सुपाद्

घ.	सुपतः

9. ‘अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति’ सूत्रविषये इदं कथनम् असङ्गतं वर्त्तते—

क.	किति ङिति प्रत्ययेषु परेषु नस्य लोपो भवति।

ख.	हलन्तानाम् अनिदितानाम् उपधासम्बन्धिनो नस्य लोपो भवति।

**ग.	अनेन सूत्रेण उपधासम्बन्धिनो नस्य मस्य च लोपो भवति।**

घ.	किति ङिति प्रत्ययपरेष्वेवास्य सूत्रस्य प्रवृत्तिर्भवति।

10. ‘प्राङ्’ इत्यस्य समीचीना प्रक्रियाऽस्ति—

**क.	‘प्र+ अञ्च्’ इत्यत्र क्विँनि प्रातिपदिकत्वात् , सौ नलोपे नुँमागमे सोर्लोपे ‘ प्र अन् च्’ इति जाते ततः चकारस्य संयोगान्तलोपे नस्य कुत्वेन ङकारे सवर्णदीर्घे च सिद्धम्।**

ख.	‘प्र+ अञ्च्’ इत्यत्र क्विँपि प्रातिपदिकत्वात् , सौ नलोपे नुँमागमे सोर्लोपे ‘ प्र अन् च्’ इति जाते ततः चकारस्य संयोगान्तलोपे नस्य कुत्वेन ङकारे सवर्णदीर्घे च सिद्धम्।

ग.	‘प्र+ अञ्च्’ इत्यत्र क्विँनि प्रातिपदिकत्वात् , सौ नलोपे सोर्लोपे ‘ प्र अन् च्’ इति जाते ततः चकारस्य संयोगान्तलोपे नस्य कुत्वेन ङकारे सवर्णदीर्घे च प्राङ् सिद्धम्।

घ.	‘प्र+ अञ्च्’ इत्यत्र क्विँनि प्रातिपदिकत्वात् , सौ नलोपे नुँमागमे सोर्लोपे ‘ प्र न् च्’ इति जाते ततः चकारस्य संयोगान्तलोपे नस्य कुत्वेन ङकारे सवर्णदीर्घे च सिद्धम्।

11. एतेषु ईत्वं कुत्र ?

क.	समीचः

**ख.	उदीचः**

ग.	प्रतीचः

घ.	सध्रीचः

12. पूजार्थस्य ‘अञ्च्’ इत्यस्य इदं रूपं नास्ति—

क.	प्राङ्

ख.	प्राञ्चः

ग.	प्राङ्भ्याम्

घ. प्राग्भ्याम्

13. सर्वनामस्थानेष्वेतेषु कस्योपधादीर्घत्वमस्ति ?

क. महत्

ख. धीमत्

ग. भवत्

घ. ददत्

14. अभ्यस्तसञ्ज्ञकाः 'जक्षित्यादयः षट्' इति सूत्रोक्ता धातवः के ?

क. जक्ष, जागृ, दरिद्रा, शासु, दीधीङ्, वेवीङ्।

ख. जक्ष, जागृ, दरिद्रा, शासु, चकासृ वेवीङ्।

ग. जक्ष, जागृ, दरिद्रा, शासु, चकासृ, एधीङ्, वेवीङ्।

घ. जक्ष, जागृ, दरिद्रा, शासु, चकासृ, दीधीङ्, वेवीङ्।

15. 'तद्+ दृश्' इत्यवस्थायां 'कञ्'प्रत्यये कृते अनुबन्धलोपे आत्वादिविभक्तिकार्ये च कृते किं रूपं सिद्ध्यति ?

क. तादृश्

ख. तादृक्, तादृग्

ग. ताद्दृशः

घ. तादृशः

16. 'नक् नग्, नट् नड्' एतेषां मूलं प्रातिपदिकं किम् ?

क. णच्— णह्

ख. नश्— नश्

ग. नश्— नह्

घ. नग्— नड्

17. षट् षड्-२, षड्भिः, षड्भ्यः-२ षण्णाम्, षट्सु इमानि रूपाणि कस्य शब्दस्य ?

क. षष्

ख. सष्

ग. षश्

घ. षड्

18. इण्कुभ्यां परस्य 'नुँम्विसर्गशर्' इत्येषां प्रत्येकस्य व्यवधानेऽपि सस्य षः स्याद्— इति कस्य सूत्रस्यार्थः?

क. इण्कोः नुँम्विसर्जनीयः शरि

ख. आदेशप्रत्यययोः

ग. नुँम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि

घ. नुँम्विसर्जनीयशरेऽपि च

19. 'पुंस्'शब्दात् सौ परतः असुङ्ङादेशे अनुबन्धलोपे नुमि उपधादीर्घे विभक्तिकार्ये च कृते किं रूपं सिद्ध्यति?

क. पुंसः

ख. पुमांसः

ग. पुमान्

घ. पुमन्

20. 'उशनस्'शब्दस्य सम्बुद्धौ वानङि नकारलोपे च कृते क्रमशः कानि रूपाणि भवन्ति ?

क. उशनन्, उशनः, उशन्

ख. उशनः, उशन्, उशनन्

ग. उसनन्, उशन्, उशनः

घ. उशन, उशनन्, उशनः

21. 'वेधाः' इत्यत्रोपधादीर्घः केन सूत्रेण ?

क. सान्त-महतः संयोगस्य

ख. अत्वसन्तस्य चाधातोः

ग. सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ

घ. सुपि च

22. 'अदस् + स्' इत्यत्र 'अदस औ सुँलोपश्च' इति सूत्रेण सकारस्य स्थाने औकारान्तादेशे 'तदो सः सावनत्ययोः' इति सूत्रेण दकारस्य स्थाने सकारे च कृते असौ इति सिद्धम्। अत्र प्रक्रियायां किं नोक्तम् ?

क. वृद्धिः

ख. त्यदादीनाम इत्यस्य प्राप्तिः

ग. सुँलोपः

घ. सर्वम्

23. 'अदौ' इत्यवस्थायाम् 'अदसोऽसेर्दादु दो मः' इति सूत्रप्रवृत्युत्तरं कीदृशं रूपं सम्पद्यते ?

क. अमी

ख. अमू

ग. अदौ

घ. इमौ

24. ' एत ईद्बहुवचने' इति सूत्रस्य प्रवृत्ति एतेषु कुत्र भवति ?

क. सर्वत्र बहुवचनेषु

ख. शसं विहाय बहुवचनेषु

ग. अमं विहाय बहुवचनेषु

घ. अदस्शब्दस्य द्विवचनं विहाय सर्वत्र

25. 'अदस्'शब्दे कतिषु स्थानेषु 'उत्व-मत्वं' कतिषु स्थानेषु च 'ईत्व-मत्वं' च भवति ?

क. 14 — 6

ख. 13 — 6

ग. 14 — 7

घ. 13 — 7

सूचना— इन प्रश्नों के उत्तर हमारे YOUTUBE चैनल की हलन्तपुल्लिँङ्ग वाली प्लेलिस्ट में देखें।